

বুকুৰ উমেৰে

[M. Solokovৰ *The Fate of a Man*ৰ অনুবাদ]

শ্ৰীৰজনীকান্ত শৰ্মা, এম. এ.

প্ৰকাশিকা
পানবজাৰ ● গুৱাহাটী

BUKUR UMERĒ (The Fate of a man by M. Solokov) :
Translated by Shri Rajanikanta Sarma, M. A. into Assamese
and published by Shri Giripada Choudhury, B. A. Prakāśikā,
Panbazar Gauhati, 1975 Price Rupees three only.

বুকুৰ উমেৰে

প্ৰকাশক : গিৰিপদ চৌধুৰী
প্ৰকাশিকা, পাণবজাৰ, গুৱাহাটী

বেটুপাত : হেমন্ত মিশ্ৰ

প্ৰথম প্ৰকাশ : ২ অক্টোবৰ, ১৯৭৫

বেচ : তিনি টকা মাথোন

ছপা : পূৰ্বোদয় প্ৰেছ
১০, কৈলাস বোস ষ্ট্ৰীট
কলিকতা-৭০০০০৬

পৰম শ্ৰদ্ধাৰে

মোৰ গুভাকাংক্ষীসকলৰ হাতত—

—শ্ৰীৰজনীকান্ত শৰ্মা

মোৰ কথা

অমৰ ৰুচ সাহিত্যিক মিখাইল শ্ব'ল'কৰৰ *The fate of a man* পঢ়ি মুগ্ধ হৈ পৰোঁ আৰু কাহিনীটো ভাঙনি কৰিবলৈ সংকল্প লওঁ। এয়া আছিল ১৯৭১ চনৰ কথা। প্ৰথমতে কাহিনীটো অসমীয়ালৈ ৰূপান্তৰ কৰি নিজৰে ভাল নলগাত বহুদিন পেলাই থৈ দিওঁ। পুনৰ পাণ্ডুলিপিটো পঢ়ি চাই একাধিক বাৰ সংশোধন কৰোঁ। মূল কিতাপখনৰ পৰা আক্ষৰিক অনুবাদ নকৰি ভাবানুবাদ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছোঁ আৰু পাৰ্শ্বমানে সারলীল গতি অব্যাহত ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰিছোঁ। কিতাপখন প্ৰকাশ কৰাৰ সাংক্ৰান্তত মোৰ প্ৰিয় বন্ধু প্ৰসিদ্ধ পুস্তক প্ৰতিষ্ঠান 'প্ৰকাশিকা'ৰ শ্ৰীজ্যোতিপদ চৌধুৰীৰ আগত কথাটো কোৱাত তেওঁ সোনকালে কিতাপখনৰ পাণ্ডুলিপিটো পঠিয়াই দিবলৈ কয়। মই দুগুণ উৎসাহ পাওঁ। অনুবাদ সম্পূৰ্ণ কৰি শ্ৰদ্ধেয় অধ্যাপক যোগেশ দাস চাৰক চাবলৈ দিওঁ। তেখেতে অতি আগ্ৰহেৰে পাণ্ডুলিপিটো পঢ়ি চোৱাৰ উপৰিও পাতনি এখনি লিখি দি উৎসাহিত কৰা কাৰণে তেখেতৰ ওচৰত মই কৃতজ্ঞ। মোৰ বন্ধু ঔপন্যাসিক শ্ৰীকৈলাস শৰ্মাই পাণ্ডুলিপিটোত হাত বুলাই দি মোক উৎসাহিত কৰে। তেখেতলৈ মোৰ আন্তৰিক ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিছোঁ। সহকৰ্মী বন্ধু শ্ৰীৰমণা ডাউকাই প্ৰথমতে কিতাপখন অসমীয়াত ভাঙনি কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিছিল, সেয়ে তেওঁৰো শলাগ ললোঁ। মোৰ সৰু ভাই ৰুদ্ৰই প্ৰেছৰ উপযোগীকৈ পাণ্ডুলিপিটো প্ৰস্তুত কৰি দিয়া বাবে তালৈ মোৰ মৰম থাকিল। শেষত কিতাপখন পঢ়ি পাঠক সমাজে ভাল পালে কৃতার্থ হম।

গান্ধীজয়ন্তী, ১৯৭৫

ৰূপনগৰ, গুৱাহাটী-৫

বজনীকান্ত শৰ্মা

পাতনি

ধীৰে বৈ যায় ডন—বিশ্ব সাহিত্যলৈ এক উল্লেখযোগ্য অৱদান ; আৰু মিথেইল শ্ব'ল'কৰ বিশ্ব সাহিত্যৰ এটি উল্লেখযোগ্য নাম। অথচ উপন্যাসখন এখন আঞ্চলিক উপন্যাস মাত্ৰ, আৰু তাৰ লিখকজনেও তেওঁৰ গোটেই সাহিত্যিক জীৱনত মাত্ৰ তিনিখন উপন্যাস আৰু কিছুসংখ্যক চুটিগল্পহে লিখি উলিয়াইছে। মিথেইল শ্ব'ল'কৰ এতিয়া সত্তৰ বছৰীয়া বৃদ্ধ—তেওঁ যে বেছি সংখ্যক কিতাপ উলিয়াব পাৰিব এনে আশা কৰাটো ভুল। তথাপি কিছু ঐতিহ্যৰ আধুনিক ছোভিয়েট ধ্বজাবাহী শিল্পীৰূপে তেওঁ বিশ্বৰ দৰবাৰত জনাজাত হৈ ৰব। জীৱিতকালতে তেওঁ, তেওঁৰ দেশত এক 'লিজেন্ড' হৈ উঠিছে : তেওঁক লিও টলষ্টয়ৰ প্ৰকৃত উত্তৰাধিকাৰী বুলি গণ্য কৰা হয় ; টলষ্টয়ৰ পৈত্ৰিক জমিদাৰীস্থান ইয়ান্সায়া পোলিয়না যেনেকৈ মুগ্ধ জনসাধাৰণৰ কাৰণে পৱিত্ৰ তীৰ্থক্ষেত্ৰ, তেনেকৈয়ে বস্ত্ৰৰ অঞ্চলৰ ডন নদীৰ পাৰৰ শ্ব'ল'কৰৰ বাসভূমি ভেঞ্চেঙ্কায়া আজি তেওঁৰ গুণমুগ্ধ পাঠক-পাঠিকাৰ কাৰণে এক তীৰ্থক্ষেত্ৰ হৈ উঠিছে।

কিন্তু মিথেইল শ্ব'ল'কৰক লগ পোৱা বৰ টান। তেওঁ বেলেগ প্ৰকৃতিৰ মানুহ। আত্মপ্ৰচাৰ তেওঁ ভাল নাপায় ; সেই বাবে বাতৰি যোগনিয়াব বা আন মানুহক তেওঁ এবাই ফুৰে। “ইলাষ্ট্ৰেটেড উইক্লি”ৰ এসময়ৰ সম্পাদক শ্ৰীএ. এছ. বমণে এটা প্ৰবন্ধত লিখিছে, শ্ব'ল'কৰে যে দিনে বাতিয়ে লিখিয়ে থাকে এনে নহয়। নিলিখে, বৰং লিখা কামত তেওঁ বৰ লেহেম। কিন্তু তেওঁ ভাবে যে লিখক হিচাপে বা এজন মানুহ হিচাপে তেওঁৰ সময়খিনি কেৱল তেওঁৰেই, তাত আনৰ হস্তক্ষেপ অবাঞ্ছনীয়। তেওঁ মাছ মাৰি আৰু চিকাৰ কৰি বৰ আমোদ পায় ; এই দুটা কামত তেওঁ বেছ উছাহেৰে যোগদান কৰে। কোনো দৰ্শনাৰ্থীক দেখা কৰিলেও তেওঁ বৰ কম কথা কয়, পোন প্ৰথমেতো মাত নলগায়েই। তেওঁৰ লগত কথা-বতৰা হৈ দৰ্শনাৰ্থীসকল হতাশ হয়—তেওঁক নিতান্ত সাধাৰণ মানুহ যেন পায়, অন্ততঃ “ধীৰে বৈ যায় ডন” “কুমাৰী পৃথিৱীৰ

বক্ষ বিদাৰি” আৰু “সিহঁতে দেশৰ কাৰণে যুঁজিছিল” উপন্যাসৰ লিখকজন যেন নাপায়। কথা কলেও তেওঁ কয় আধা-ডুখৰীয়াকৈ।

কিন্তু সেয়ে যথেষ্ট। শ্ৰোতাই লাহে লাহে উপলব্ধি কৰে তেওঁৰ গভীৰ ব্যক্তিত্ব, তেওঁৰ আধাকোৱা কথাবোৰৰ গূঢ়াৰ্থ। যেনেকৈ ডনপৰীয়া মানুহৰ কাহিনীয়ে লাহে লাহে অথচ নিশ্চিতভাৱে পাঠক-পাঠিকাক আচ্ছন্ন কৰি পেলায়। তেওঁ তেওঁৰ কাহিনীত কয়—জীৱনৰ সত্যৰ কথা, যি সত্যৰ অপৰ নাম সৌন্দৰ্য। সেই সত্যক তেওঁ বিচাৰিবলৈ চেষ্টা কৰে ডনপৰীয়া বাইজৰ মাজেৰে। সেয়ে তেওঁ তেওঁৰ কাহিনী কবলৈ ডন নদীৰ পাৰ এৰি বেছি দূৰলৈ নাযায়। ছোভিয়েট ব্যৱস্থাৰ নতুন গণৰাজ্যিক কছিয়াখনক তেওঁ ভাল পায়, আৰু ইয়াৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰোঁতা-সকলক তেওঁ সমৰ্থন নকৰে। তেওঁৰ ধাৰণা যে বৰ্তমান বিশ্বৰ সকলো সাহিত্যিকৰে লক্ষ হৈছে শান্তিৰ কাৰণে কাম কৰা। অল্পভাষী হলেও মিথেইল শ্ব'ল'কৰে যেতিয়া সাহিত্য সম্বন্ধে কিবা মন্তব্য প্ৰকাশ কৰে তেতিয়া বিশ্বৰ সকলো লোকে আগ্ৰহেৰে তালৈ কৰ্ণপাত কৰে। মানুহক তেওঁ তীব্ৰভাৱে ভাল পায়, আৰু সেই ভালপোৱাৰ কাৰণেই ছোভিয়েট ব্যৱস্থাবে কৰিব খোজা সামাজিক পুনৰ্গঠনত তেওঁ বৰঙনি যোগাব খোজে।

১৯০৫ চনত মিথেইল শ্ব'ল'কৰৰ জন্ম হয়। তেওঁৰ পিতাকে প্ৰথমে কেবাগী হিচাপে, তাৰ পিছত গৰু-ম'হৰ ব্যৱসায় আৰু এটা কাৰখানাৰ সঞ্চালকৰূপে কাম কৰিছিল। তেৰ বছৰ বয়সতে তেওঁ স্থলীয়া শিক্ষা সাং কৰে আৰু ওঠৰ বছৰ বয়সত লিখিবলৈ আৰম্ভ কৰে। ছোভিয়েট আলোচনীবিলাকত তেওঁৰ গল্প প্ৰকাশ হবলৈ ধৰে। তেওঁ তেতিয়াৰে পৰা লিখিয়েই কাল কটাইছে। তেওঁৰ লেখাৰ পৰিমাণ কম হলেও কিতাপ এখন ওলালেই সি বিশ্বৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰে। এয়ে লিখক হিচাপে তেওঁৰ বিশেষত্ব।

শ্ৰীৰজনীকান্ত শৰ্মাই অসমীয়ালৈ ভাঙনি কৰা মিথেইল শ্ব'ল'কৰৰ কাহিনীটোত পাঠক-পাঠিকাই লিখকজনৰ ক্ষমতাৰ এটি আভাস পাব। ইয়াত ডন পৰীয়া মানুহৰ জীৱন যাত্ৰাৰ পূৰ্ণাঙ্গ পৰিচয় নিশ্চয় নাই, কিন্তু

হলেও সৰ্বস্ব হেৰুওৱা কহ মৈনিকজনৰ জীৱন সম্বন্ধে গভীৰ বেদনা আৰু গভীৰ মমত্ববোধৰপৰা আমি স্ব'ল'কৰব মানৱতাবোধ সম্বন্ধে এটি সুন্দৰ আভাস নিশ্চয় পাম। আমি ইয়াতে কাহিনীটো কৈ পেলাই পাঠকৰ বসক দূৰ কৰিব নোখোজোঁ। পাঠকে নিজেই আমাৰ কথাৰ সত্যতা আৱিষ্কাৰ কৰিব। শ্ৰীশৰ্মাই আক্ষৰিক অনুবাদ কৰা নাই, এক হিচাপে ভাবানুবাদ কৰিছে বুলিয়ে কব লাগিব; তেনে কৰা কাৰণে অন্ততঃ ভাষাৰ ফালৰপৰা উজুটি খাব লগা হোৱা নাই। অথচ মূলৰ পৰিবেশটোও অনুভৱ নকৰাকৈ থাকিব নোৱাৰি। অনুবাদৰ এই ভঙ্গীয়ে অসমীয়া পাঠকক নিশ্চয় স্ব'ল'কৰব মূল কাহিনীটোৰ বস গ্ৰহণ কৰিবলৈ সুবিধা দিব। এই জনা ছোভিয়েট লিখকৰ “এণ্ড কোৱাইট ফ্লজ দি ডন”ৰ একাধিক অনুবাদ আমাৰ ভাষালৈ ইতিপূৰ্বে হৈছে। ডেকা লিখক শ্ৰীশৰ্মাই “দি ফেট অব্ এ মেন”ৰ অনুবাদেৰে স্ব'ল'কৰক অসমীয়া পাঠকৰ আৰু ওচৰ চপাই আনিলে।

লাচিত নগৰ, গুৱাহাটী-৭

৪ জুন ১৯৭৫

শ্ৰীশৰ্মা

বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ বছৰ। বসন্ত কাল! ডন নদীৰ পাৰ। মাৰ্চ মাহৰ শেষ ভাগ। গছে গছে নতুন কুঁহিপাত। প্ৰকৃতিৰ নতুন ৰূপ। যুঁহু সমীৰণত প্ৰকৃতিয়ে নাচি বাগি উঠিছে।

আজব সাগৰৰপৰা গৰম বতাহ আহিছে। সৰুৰ নদ-নদী পানীৰে উপচি পৰিছে। বানপানী। এক ভয়াবহ পৰিস্থিতি। বাট-পথ অতিশয় দুৰ্গম। কোনোপধ্যে খোজ কাঢ়ি যাব নোৱাৰি। এনেকুৱা অৱস্থাতে মই বুখান'ভেস্কিটলৈ যাব লগত পৰিলোঁ। বেছি দূৰ নহয়, মাত্ৰ ষাঠি কিলোমিটাৰ, কিন্তু যোৱাটো বৰ কষ্টকৰ।

ৰাতিপুৱা সূৰ্যোদয়ৰ আগে আগে মই আৰু মোৰ বন্ধু দুয়ো যাত্ৰা কৰিলোঁ। এখন ঘোঁৰাগাড়ী ললোঁ। হুপ্ত-পুপ্ত ঘোঁৰা দুটাই অশেষ কষ্ট কৰিও পথৰ দুৰ্গমতাৰ কাৰণে আমাক টানি টানি নিব পৰা নাই। বোকাপানী আৰু বৰফ মিলি পথ আৰু বেছি দুৰ্গম হৈ পৰিছে। এঘণ্টাৰ বাট গৈয়ে ঘোঁৰা দুটা ভাগৰি পৰিল। বুকুৰে জিৰ্জিৰকৈ ঘাম বৰ ধৰিছে। ঘোঁৰা দুটা অৱশ হৈ পৰিল। গাড়ী টানিব নোৱাৰা হ'ল। আমি খোজ কাঢ়ি যাব লগত পৰিলোঁ। আলিৰ বোকাপানীত

আমাৰ বুটজোতা পৰ্যন্ত ডুব যায়। অতি কষ্ট কৰিহে এখোজ
 দুখোজকৈ আমি আগবাঢ়িছোঁ। দুয়োকাষে বৰফৰ দ'ম।
 ব'দত বৰফৰোৰ গলিছে আৰু চিক্‌মিক্‌কৈ উজ্জলি উঠি চকু
 চাট মাৰি ধৰিছে। বৰফৰ ওপৰত খোজ কঢ়া বৰ কঠিন।
 বিশ কিলোমিটাৰ আহোঁতে ছয় ঘণ্টা লাগিল। ইমান সময়ে
 আমি আহি ইয়েলাংক নদীৰ পাৰ পালোঁ।

ইয়েলাংক এটা সৰু নদী। খৰালি একেবাৰে শুকাই যায়।
 বাৰিষা ওফন্দি উঠে; প্ৰচণ্ড প্ৰতাপ। এতিয়া ফেনেফোটো-
 কাৰে ভৰপূৰ, ইপাব-সিপাব নেদেখি। সাগৰৰ দৰে জলবাণিৰ
 বিস্তৃতি। প্ৰায় আধামাইল দীঘল নদীৰ বহল বুকুখন। নদী
 পাৰ হব লাগিব নাওৰে। এখন সৰু নাও পালোঁ। নাওখনত
 একেলগে দুজনৰ বেছি মানুহ বহিব নোৱাৰি। ঘোঁৰা দুটা
 এৰি দিলোঁ। গাড়ীখনো এৰিলোঁ। মই আৰু নাৱৰীয়া দুয়ো
 নাওত উঠিলোঁ। নদীৰ আনটো পাৰত এখন জীপগাড়ী।
 গোটেই, শীতকাল এই গাড়ীখন ইয়াতেই পৰি আছিল। মই
 আৰু নাৱৰীয়া অতি সাৱধানে নাওত উঠি যাত্ৰা আৰম্ভ কৰিলোঁ।
 মোৰ বন্ধুৱে বস্তু-বাহানিবোৰ আনি অপেক্ষা কৰিছিল।

নাও নদীৰ বুকুত আগবাঢ়িছে। কিছু পিছতেই নাওখনৰ
 বহুতো ফুটা আমাৰ চকুত পৰিল। পানী সোমাইছে। আমি
 নাওৰ ফুটাবোৰ বন্ধ কৰাৰ চেষ্টা কৰিলোঁ। বিপদৰপৰা বন্ধা
 পাবলৈ ভিতৰৰ পানীবোৰ সিঁচিবলৈ ধৰিলোঁ। নদীৰ বুকুত
 আমি এঘণ্টা পৰিশ্ৰম কৰি পাৰ পালোঁ। নাৱৰীয়াই মোক
 বুজাই কলে যে, যদি নাওখন নদীৰ মাজতে কোনো অঘটনৰ
 সন্মুখীন নহয় তেতিয়াহলে বন্ধক লৈ তেওঁ দুঘণ্টাৰ ভিতৰেই
 ঘূৰি আহিব। দুঘণ্টাৰ কমে নহব।

নদীৰ পাৰ। জন প্ৰাণী শূন্য। নিতাল নিস্তন্ধ। এক

আচহুৱা পৰিবেশ। গাঁওলৈ বেছ দূৰ। নদীৰ পাৰৰ গেলা-
 পঁচা বস্ত্ৰৰ দুৰ্গন্ধৰ লগত ভাঁহি আহিছে আলভাৰ গছৰ গন্ধ।
 নদীৰ পাৰত এখন ভগা বেৰ। সেই ভগা বেৰৰ ওপৰত বহি
 মই চিগাৰেট খাবলৈ ইচ্ছা কৰিলোঁ; কিন্তু পকেটত হাত
 ভৰাই নিৰাশ হলোঁ। চিগাৰেট পেকেট নদী পাৰ হওঁতে
 তিতি গৈছে। নদীৰ বুকুত জাহ নাযাবলৈ প্ৰাণৰ তাৰণাতে
 কেৱল নাওৰ ফুটা বন্ধ কৰিছিলোঁ আৰু পানী সিঁচিছিলোঁ।
 তেতিয়া চিগাৰেটৰ কথা একেবাৰে পাহৰি গৈছিলোঁ।
 এতিয়াহে অনুশোচনা হৈছে—কিয় তেতিয়া সতৰ্ক নহলোঁ।
 পকেটৰপৰা অতি সাৱধানে সেমেকা চিগাৰেট কেইটা উলিয়াই
 শুকাব দিলোঁ।

লাহে লাহে সূৰ্য মূৰৰ ওপৰ পালেহি। বেলি দুপৰ হ'ল।
 জুন মাহৰ সূৰ্যৰ প্ৰচণ্ড উদ্ভাপ। ব'দৰ তীব্ৰতা দেখি মনতে
 ভাবিলোঁ চিগাৰেট শুকাবলৈ বেছি সময় নালাগিব। বেছ
 গৰম পৰিছে। এতিয়াহে উপলব্ধি কৰিছোঁ যে গৰম কাপোৰ
 পিন্ধি ভুল কৰিছোঁ। এয়া বছৰৰ প্ৰথম গৰম। অকলে
 অকলে বহি থাকি বৰ আমনি লাগিছে মূৰৰপৰা মিলিটেৰীৰ
 টুপিটো খুলি পেলালোঁ। বতাহ লাগি মূৰৰ চুলিবোৰ থিয়
 হ'ল, আৰু কিবা এটা আমেজ অনুভৱ কৰিব ধৰিলোঁ।
 আকাশত গুলুলা মেঘৰ খেল। মেঘৰ দৌৰ চাই চাই সময়
 কটাব ধৰিলোঁ।

সময় পাৰ হৈ আছে। এই নিৰ্জনতাৰ মাজত নিজকে বৰ
 অকলশৰীয়া অনুভৱ কৰিছোঁ। হঠাৎ এজন অচিনাকি মানুহ
 নদীৰ পাৰলৈ আহি থকা দেখা পালোঁ। তেওঁৰ লগত এটি
 সৰু ল'ৰা। দূৰৰপৰা ল'ৰাটোৰ বয়স ছয় সাত বছৰৰ বেছি
 বুলি অনুমান নহয়। তেওঁলোক লাহে লাহে নদীৰ ঘাটলৈ

আগবাটি আহিছে। জীপগাড়ীখনৰ ওচৰলৈ আহি হঠাৎ গন্তব্যস্থান যেন সলনি কৰিলে। মোৰ ওচৰলৈ আগুৱাই আহিব ধৰিলে। ডাঙৰ-দীঘল কিন্তু ভগ্ন স্বাস্থ্যৰ পুৰুষজন মোৰ ওচৰলৈ আহি গলগলীয়া মাতেৰে মোক সুধিলে—“কি খবৰ ভাই কেনে আছা?”

মই ‘ভাল’ বুলি কৈ থিয় হৈ তেওঁৰ লগত হাত মিলাবলৈ হাতখন আগবঢ়াই দিলোঁ—। দুয়োৰে মাজত সন্তোষৰ বিনিময় হ’ল। মানুহজনে ল’ৰাটিক মোক নমস্কাৰ কৰিবলৈ শিকাই দিলে।

চন্দ্ৰৰ দৰে পবিত্ৰ মৰম লগা ল’ৰাটোৱে বহুসময় মোৰ পিনে চাই থাকিল। আধাফুটা হাঁহি এটা মাৰি তাৰ হাতখন মোলৈ আগবঢ়াই দিলে। মই তাৰ সৰু, তুলাৰ দৰে কোমল হাতখন জোকাৰি দি কলোঁ—“কিহে বুঢ়া, তোমাৰ হাতখন বৰফৰ দৰে চৈঁচা কয়?” ল’ৰাটোৱে কপাল কোঁচাই বিস্ময় প্ৰকাশ কৰি কলে—“আপুনি মোক কিয় বুঢ়া বুলিছে, মই দেখোন তেনেই সৰু ল’ৰা। মই ইমান সময়ে বৰফৰ ফুটবল তৈয়াৰ কৰিছিলোঁ—সেয়ে মোৰ হাত ভৰিবোৰ ঠাণ্ডা পৰিছে।”

কান্ধৰপৰা মোনাখন নমাই মানুহজনে হাঁহি হাঁহি কবলৈ ধৰিলে—মোৰ সহযাত্ৰীজন বৰ দুষ্ট ল’ৰা। নিজেও কষ্ট খায় আৰু আনকো কষ্ট খুৱায়। মই যদি বেগাই খোজ দিওঁ সি দৌৰে আৰু মোক দৌৰিবলৈ বাধ্য কৰায়। ইয়াৰ লগত তাল মিলাবলৈ হলে মোৰ পিঠিৰ পিনে আৰু দুটা চকুৰ প্ৰয়োজন। অলপ ইফাল-সিফাল হলেই হয় বোকাতে নামিছে নতুবা বৰফ খাইছে। এনেকুৱা দুষ্ট ল’ৰাক লগত লৈ অহাটোৱেই ভুল। বাক, ভাই, তুমি নিশ্চয় ওপৰৱালালৈ অপেক্ষা কৰিছা?

মই যে ডাইভাৰ নহওঁ সেই ভুলটো তেওঁক ভাঙি নিদিলোঁ। কলোঁ, হয়। তেওঁ সিপাৰৰপৰা আহিবলৈ কমেও দুঘণ্টা সময় লাগিব। বহুত সময়। কেনেকৈ কটোৱা যায় তাকেই চিন্তা কৰিছোঁ।

তোমাক দেখি ভাব হ’ল যে আমাৰ কোনোবা এজন ডাইভাৰে ব’দ পুৱাইছে। ভাবিলোঁ একেলগে বহি চুবট খাওঁ। অকলে চিগাৰেট খোৱাটো অকলে অকলে মৰাৰ দৰে। তোমাৰ অৱস্থা নিশ্চয় ভাল—নহলে চিগাৰেট খাবা কেনেকৈ?

বহু সময় আমি মনে মনে বহি থাকিলোঁ। মই মনতে ভাবিলোঁ, ল’ৰাটোক লৈ তেওঁ ক’লৈ যাব সোধো নেকি? কিন্তু মই সোধাৰ আগতে তেৱেঁই প্ৰশ্ন কৰিলে—“যুদ্ধৰ সময়ত তুমি বোধহয় গাড়ী চলাইছিলি?”

হয়।

গোটেই যুদ্ধক্ষেত্ৰতে?

হয়।

ভাই! যুদ্ধক্ষেত্ৰত—ময়ো বৰকৈ কষ্ট ভোগ কৰিছিলোঁ। লাহে লাহে মানুহজন আঠৰ ওপৰত হাত দুখন থৈ বহি পৰিল। এই সুযোগতে মই মানুহজনৰ চকুলৈ চাই হতাশ হৈ পৰিলোঁ। কি যে অদ্ভুত তেওঁৰ চকুৰ দৃষ্টি। চকুৰ চাৱনিত যেন অনিৰ্বাণ জুইছে জ্বলিছে। চকুৰ পিনে চাই থকা অসহকৰ।

বেৰৰপৰা এটা কাঠী ভাঙি আনি অচিন মানুহজনে এক মিনিটমান সময়ৰ ভিতৰতে এটা উদ্ভট নক্সা আঁকিলে। তাৰ পিছত আৰম্ভ কৰিলে,...

মাজে মাজে বাতি একেবাৰে টোপনি নাহে। জীৱনৰ সকলো আশা ভাঙি চুবমাৰ হৈ গ’ল। জীৱনৰ বঙীণ সপোনৰ

ব্যৰ্থতাই মোক খোজে খোজে দিছে হতাশা, নিৰাশা। জীৱনটো অন্ধকাৰাচ্ছন্ন কৰি তুলিছে। কাৰোপৰাই যেন মোৰ দুৰ্দ্ধ ব্যৰ্থ জীৱনৰ সঁহাৰি বিচাৰি নাপাওঁ।

সকল'ৰাটোৰ মূৰত হাত বুলাই মানুহজনে নদীৰ পাৰৰ বালিত খেলিবলৈ তাক পঠাই দিলে, আৰু সকীয়াই দিলে ভৱিৰ জোতা মোজা যেন পানীত তিতি নাযায়।

ল'ৰাটোৰ আচাৰ ব্যৱহাৰ সাজপাৰে মোক বৰকৈ আকৰ্ষণ কৰিছিল। দেখিবলৈ বেছ মৰম লগা, উজ্জল চকুযুৰিয়ে মধুৰ ভবিষ্যতৰ ইঙ্গিত দিয়ে। তাৰ পোছাকযোৰো বেছ চকুত লগা। সকলো কোটটোৰ লগত বুটজোতা আৰু কামিজৰ বং মিলি গৈছে। কোটৰ ফটা ডোখৰ সুন্দৰকৈ ৰিপু কৰা; নিশ্চয় নাৰীৰ হাতৰ স্পৰ্শ; কিন্তু বাপেকৰ ক্ষেত্ৰত বিপৰীত— তেওঁৰ কোট চোলাটো ফটা-চিটা, তাপলি মৰা, কোটৰ কোনো কোনো অংশ ওলমি আছে—দেখিবলৈ বেয়া লগা হৈছে। মনতে ভাব হ'ল মানুহজন নিশ্চয় বিপত্নীক।

আমি চাই থাকোঁতে ল'ৰাটো দৌৰি গ'ল—পানীযুৰলিত খেলিবলৈ। তাৰ পিছত তেওঁ আকৌ কবলৈ ধৰিলে...

ভেৰোনেজ প্ৰদেশত ১৯০০ চনত মোৰ জন্ম হয়। প্ৰথমতে মই অতি সাধাৰণভাৱে জীৱন যাপন কৰিছিলোঁ। গৃহ যুদ্ধৰ সময়ত মই লাল ফৌজত যোগ দিছিলোঁ। কিক্‌ডিড্‌জে ডিভিজনত আছিলোঁ। গৃহ যুদ্ধৰ শেষত লাল ফৌজৰপৰা আহি ঘৰতে থাকিবলৈ ললোঁ।

১৯২২ চনৰ কুখ্যাত দুৰ্ভিক্ষ। চাৰিওফালে হাহাকাৰ অভাৱ অনাতন। কুবান অঞ্চল। মই গাধৰ দৰে কষ্ট কৰি জীৱন নিৰ্বাহ কৰিছিলোঁ; কিন্তু মোৰ মা, দেউতা, ভাই-ভনী সকলো দুৰ্ভিক্ষৰ বলি হ'ল। পৃথিৱীত মোৰ আপোনজন আৰু কোনো

জীৱাই নাথাকিল। এক বছৰৰ ভিতৰত মই কুৱানৰপৰা ঘূৰি আহি পৈতৃক ভিঠা বিক্ৰী কৰি ভেৰোনেজ প্ৰদেশলৈ গুচি গলোঁ। প্ৰথমতে মই কাঠমিস্ত্ৰীৰ কাম কৰিছিলোঁ; পিছত এটা ফেক্টৰীত ফিটাৰৰ কাম শিকি লওঁ। কিছুদিন পিছত বিয়া কৰাওঁ। মোৰ স্ত্ৰী অনাথ আশ্ৰমত থাকি ডাঙৰ দীঘল হৈছিল। বেচেৰীৰো আপোন বুলিবলৈ কোনো নাছিল। সহজ সবল স্বভাৱৰ; মুখত সদায় মিঠা হাঁহি। যিমানেই কষ্ট নকৰক কিয় মোক সন্তুষ্ট ৰাখিবলৈ সদায় চেষ্টা কৰে। বেছ তজ্জবজীয়া। নাম ইৰিণা। ইৰিণাৰ লগত মোৰ তুলনাই নহয়। ইৰিণাতকৈ আপোন মোৰ আৰু কোনো নাছিল। তেওঁৰ মনত মই তেওঁৰ কলিজা।

মাজে মাজে কামৰপৰা ক্লান্ত দেহে ঘৰলৈ আহোঁ। শৰীৰ অৱশ্যে হৈ পৰে। কামলৈ অকণো আগ্ৰহ নাথাকে। মূৰ গৰম হৈ থাকে। কেতিয়াবা ঘৰলৈ আহি ইৰিণাক খঙতে টান কথা কওঁ, কিন্তু ইৰিণাই মোৰ কোনো কথাৰ উত্তৰ নিদিয়ে। সদায় মনে মনে থাকে, বৰং অভিমানৰ পৰিবৰ্তে ভাল ব্যৱহাৰহে কৰে। মোক কেনেকৈ সন্তুষ্ট ৰাখিব সেইটোৱে তেওঁৰ চিন্তাৰ বিষয় আছিল। মোৰ আলপৈচান ধৰা দেখিলেই মোৰ খঙে তেনেই সেমেকি গৈছিল। আনন্দতে মই ইৰিণাক সাৱট মাৰি ধৰোঁ। তেওঁৰ বুকুৰ মাজত মুখখন গুজি কওঁ—‘ইৰিণা, কলিজা মোৰ খঙে কৰিছা?’ তেওঁৰ বঙা সেন্দূৰীয়া ওঁঠত এটি চুমা আঁকি দিওঁ। এনেকৈয়ে আমাৰ সুখৰ সংসাৰত শান্তি বিৰাজ কৰিছিল। পিছদিনা ৰাতিপুৱা বিছনাৰপৰা উঠি আনন্দ মনে কাৰখানালৈ যাওঁ। সিদিনা যি কামতে হাত দিওঁ তাতেই সোণ গজে। সঁচাকৈ ভাই স্ত্ৰী হলে—ইৰিণাৰ দৰে হব লাগে। বন্ধুৰ দৰে স্ত্ৰী পোৱাটো

কম ভাগ্যৰ কথা নহয়।

মাজে মাজে দৰমহাৰ দিনাখন সহকৰ্মীৰ লগত লগ হৈ মদ খাওঁ। মদ খাই বেছচ হৈ ঘৰলৈ ফিৰি আহোঁ—খোজ ঠিক মতে দিব নোৱাৰোঁ। চলংপলংকৈ খোজ কাঢ়োঁ, কথা স্পষ্টকৈ কব নোৱাৰোঁ। তেনে অৱস্থাত মোক দেখি নিশ্চয় ইৰিণাই ভয় পোৱাৰ কথা। সেই সময়ত মই ন-জোৱান। মোৰ শৰীৰত প্ৰচণ্ড শক্তি। অত্যধিক পৰিমাণৰ মদ খালেও বেছচ নহওঁ যদিও কেতিয়াবা সুস্থিৰতা বক্ষা কৰিব নোৱাৰোঁ। তেনে অৱস্থাত দেখিও ইৰিণাই কেতিয়াও মোক কটু কথা নকয়। মাত্ৰ মোৰ পিনে চাই সুন্দৰ হাঁহি এটা মাৰে। ইৰিণাই মোৰ কাষলৈ আহি মোৰ জোতা-মোজা খুলি দিয়ে আৰু বিছনাত গুৱাই দিয়ে। মোৰ অৱস্থা দেখি কেতিয়াবা ইৰিণাৰ মনত পুতৌ জন্মে।

পিছদিনা বাতিপুৱা সোনকালে ইৰিণাই মোক জগাই দিয়ে। মদৰ নিচা কাটিবলৈ কি বস্তু খাব লাগে তাক ইৰিণাই জানে। প্ৰথমতে এগিলাচ চৰবত দিয়ে। নিচা কাটি গলে তেওঁ এগিলাচ ভদকা খাবলৈ দি হাঁহি হাঁহি কয় 'আন্দ্রে মদ নাখাবা। মদ বৰ বেয়া বস্তু।' এনেকুৱা দৰদী প্ৰিয়াক বিমুখ কৰিব নোৱাৰি ভাই। যদি ইৰিণাই তাকে নকৰি কেৱল গালি-শপনি পাৰিলেহেঁতেন তেতিয়া হলে অৱস্থা নিশ্চয় বেলেগ হ'লহেঁতেন?

ইয়াৰ পিছত আমাৰ পৰিয়ালৰ সংখ্যা বাঢ়িব ধৰিলে। আমাৰ হেপাহ আৰু কামনাৰ যৌৱনৰ স্বাক্ষৰ হিচাপে ল'ৰা সন্তান এটিৰ জন্ম হ'ল। আৰু এটা সময়ত আমাৰ পৰিয়ালৰ সংখ্যা তিনিজন হ'লগৈ। মই লাহে লাহে বন্ধু-বান্ধৱপৰা জাঁতৰি আহিব ধৰিলোঁ। দৰমহাৰ দিনাখন গোটেইখিনি

টকা আনি ইৰিণাৰ হাতত দিওঁ। মদ খাই টকা উৰালে এতিয়া আৰু সংসাৰ চলাব নোৱাৰিম, মাত্ৰ চুটিৰ দিনাখন অলপ বিয়েৰ খাওঁ।

মোৰ তেতিয়া উনত্ৰিশ বছৰ। মটৰগাড়ী চলাবলৈ চখ হ'ল। গাড়ী চলাবলৈ শিকি ললোঁ। প্ৰথমতে লৰী চলাবলৈ আৰম্ভ কৰিলোঁ। কাৰখানাৰ কামতকৈ গাড়ী চলাই বেছি আমোদ পাওঁ। সেয়েহে কাৰখানাৰ কামলৈ নাযাওঁ বুলি ঠিক কৰিলোঁ। চাওঁতে চাওঁতে দহ বছৰ পাৰ হৈ গ'ল। দহ বছৰতো তেনেই সামান্য। অৱসৰ লাভ কৰা মানুহেও কব নোৱাৰে জীৱনটো কেনেকৈ পাৰ হৈ যায়।

এই দহবছৰ বাতিয়ে দিনে হাড়ভঙা পৰিশ্ৰম কৰিছোঁ। ওচৰৰ প্ৰতিবেশীতকৈ আমাৰ অৱস্থা ভালেই আছিল। ল'ৰা-ছোৱালীক আগত লৈ আনন্দেৰে দিন অতিক্ৰম কৰিছোঁ। তিনিটা ল'ৰা-ছোৱালী। একমাত্ৰ ল'ৰা আনটোলি পঢ়াত বৰ ভাল, অক্ষত খুউব চোকা। মস্কোৰ খবৰৰ কাগজত তাৰ ফটো পৰ্যন্ত ওলাই গৈছে। ল'ৰাৰ গোঁৱৰত মাজে মাজে মোৰ বুকু ওফন্দি উঠে।

যোৱা দহবছৰ গাড়ী চলাই কিছু টকা উপাৰ্জন কৰিছিলোঁ। তাৰে এটা সৰু ঘৰ সাজিলোঁ। ঘৰটোৰ সন্মুখত এখন বাৰান্দা আৰু পাছফালে বান্ধনি ঘৰো সাজিলোঁ। ইৰিণাই কেইটামান ছাগলী আনিলে। ইৰিণাই ল'ৰা-ছোৱালী কেইটাক সদায় ছাগলীৰ গাখীৰেৰে চুজি আৰু পায়স কৰি খুৱায়। বেছ আনন্দৰ মাজেৰেই আমাৰ দিনবোৰ অতিবাহিত হবলৈ ধৰিলে। সুন্দৰ শান্তিপূৰ্ণ পৰিবেশ। মাত্ৰ কেতিয়াবা অলপ ভয় হয় ঘৰৰ ওচৰতে থকা বিমান নিৰ্মাণ কেন্দ্ৰটোৰ কাৰণে।

তাৰ পিছত মহাযুদ্ধৰ সময়। মোলৈ সৈন্যবাহিনীৰপৰা

আদেশ আহিল। নিচেই ওচৰৰ ষ্টেচনত উপস্থিত হবলৈ নিৰ্দেশ দিলে। যুদ্ধলৈ যাবলৈ সাজু হলোঁ। নীন্তেংকা আৰু ওলুচকা ষ্টেচনত মোক বিদায় দিবলৈ ইৰিণা, আনটোলি আৰু ছোৱালী দুজনী আহিল। ছোৱালী দুজনীৰ চকুত চকুপানী। ষোল বছৰীয়া ডেকা আনটোলিয়েও কঁপিছে, আৰু ইৰিণা? ইৰিণা হতাশ হৈ পৰিছে। মুখত মাত নাই। স্থিৰ গম্ভীৰ ধৈৰ্যশীলা হাঁহিমুখা ইৰিণাই আজি অপলক নেত্ৰে কেৱল মোলৈ চাইহে আছে। মোৰ বৈবাহিক জীৱনৰ বিগত সোঁতৰ বছৰত মই কেতিয়াও ইৰিণাক ইমান অস্থিৰ হোৱা দেখা নাই। আগদিনা ৰাতিও ইৰিণাই কান্দি কান্দি চকুপানীৰে মোৰ কামিজটো তিয়াই দিছিল। আৰু পিছদিনাও সেই একেই ঘটনা। ইৰিণাৰ অৱস্থা দেখি মই তেওঁৰ চকুলৈ চাব পৰা নাছিলোঁ। হঠাৎ অফিচাৰ আহি গাড়ীত উঠিবলৈ আদেশ দিলে। ইৰিণাৰ চকুত শূন্য উদাস দৃষ্টি। তাই মোক সাৱট মাৰি ধৰিলে। কোনোমতেই এৰি নিদিয়ো। মোৰ গলত ধৰি কেৱল কান্দিছেহে কান্দিছে— 'আন আন মানুহবোৰে কোনোৱে পুত্ৰ কন্যাৰ লগত কোনোৱে স্ত্ৰীৰ লগত কথা বতৰা কৈছে; বিদায় সম্ভাষণ গ্ৰহণ কৰিছে। কিন্তু মোৰ ইৰিণাৰ মুখৰপৰা এটা শব্দও বাহিৰ হোৱা নাই। শেষ নিশাৰ গছৰ পাতৰ দৰে কেৱল ঠবঠবকৈ কঁপিছে। বিদায়ৰ শেষ যুহুৰ্তত ইৰিণাৰপৰা এষাৰ মাত শুনিবলৈ ইচ্ছা কৰি 'ইৰিণা অস্থিৰ নহবাচোন' বুলি সান্ত্বনা দিবলৈ বৃথা চেষ্টা কৰিলোঁ। ইৰিণা কান্দি কান্দি ভাগৰি পৰিছিল। থোকাথুকিকৈ কলে 'আন্দ্রে এই জীৱনত আৰু আমাৰ দেখাদেখি নহব।'

ইৰিণাৰ কাৰণে মোৰ প্ৰাণে কান্দি উঠিল। হিয়া ঢাকুৰি কান্দিলেও হেপাহ নপলায়—কিন্তু ভাই উপায় নাছিল।

ইৰিণাৰ শেষ কথাষাৰ মই ধৈৰ্যৰে শুনিব নোৱাৰিলোঁ। তাইৰ বাহুবন্ধনৰপৰা মুক্ত হবলৈ মই তাইক লাহেকৈ ঠেলা মাৰি দিলোঁ। কিন্তু বেচেৰীয়ে দুই তিনিহাত দূৰত ছিটিকি পৰিল। ইৰিণাৰ মানসিক অস্থিৰতা দেখি মই তৎক্ষণাত তুলি ধৰি বুকুৰ মাজত সুমুৱাই ললোঁ।

কৈ কৈ মানুহজন হঠাৎ স্তম্ভিত হ'ল। তেওঁৰ নীৰৱতা লক্ষ্য কৰি মই তেওঁৰ চকুলৈ চালোঁ। তেওঁৰ দৃষ্টিৰপৰা যেন অগ্নি ফুলিঙ্গ ছিটিকি পৰিছে। দাঁত ওঁঠ কঁপিব ধৰিছে। মই সান্ত্বনাৰ সূৰত কলোঁ—'অতীতৰ ঘটনাক লৈ মন বেয়া নকৰিবা ভাই'। কিন্তু তেওঁ অস্বাভাবিক কণ্ঠস্বৰে কৈ উঠিল— 'ইৰিণাক এনেকৈ ঠেলা মাৰি পেলাই দিয়াৰ ক্ষমা নাই ভাই। মই নিজকে কেতিয়াও ক্ষমা কৰিব নোৱাৰিম।' তেওঁ আকৌ নীৰৱ হৈ পৰিল।

নিতাল নিস্তৰ্দ্ধ। নিবিড় নীৰৱতা। এনেকৈয়ে বহু সময় পাৰ হৈ গ'ল। লাহে লাহে তেওঁ এটা চিগাৰেট পকাৰ ধৰিলে; এটুকুৰা কাগজ ভাঁজ দিছে আৰু চিৰি পেলাইছে। হাতত লোৱা ধপাতখিনি আঙুলিৰ মাজৰ ফাকেৰে পৰি যাব ধৰিছে। বহু সময় পিছত এটা চিগাৰেট তৈয়াৰ কৰি এটা হোপা মাৰিলে। বহুদিনৰ পিছতহে যেন তেওঁৰ ডিঙিটো পৰিষ্কাৰ হ'ল। তেওঁ আকৌ কবলৈ আৰম্ভ কৰিলে...

ইৰিণাৰ বুকুৰ মাজৰপৰা লাহে লাহে আঁতৰি আহিলোঁ। ইৰিণাৰ সেন্দূৰীয়া গাল দুখনত ধৰি তাইৰ মুখখন মোৰ মুখৰ

ওচৰলৈ টানি আনিলোঁ। আৰু তাইৰ লাহি ওঁঠত লাহেকৈ চুমা এটা খাই বিদায় সন্তায়ণ জনালোঁ। ল'ৰা-ছোৱালী কেইটাৰপৰাও বিদায় লবলৈ আগবাঢ়ি গলোঁ। বেলখনে প্ৰচণ্ড উকি এটা মাৰি বৰকবাক শব্দ কৰি উঠিল। দৌৰি গৈ মই মোৰ ডবাত উঠি বহিলোঁ। খিৰিকীৰে মুখখন বাহিবলৈ উলিয়াই দি পুত্ৰ-কন্যা পৰিবাৰক বিদায় জনালোঁ। ল'ৰা-ছোৱালী তিনিটাই শেষবাৰৰ কাৰণে হলেও জোৰ কৰি হাঁহিবলৈ ব্যৰ্থ চেষ্টা কৰিছিল। আৰু ইৰিণা—? তাই হাত দুখন বুকুত বান্ধি একে ঠাইতে থিয় দি আছিল এটা প্ৰস্তৰ মূৰ্তিৰ দৰে। চকুত তাইৰ অপলক চাৱনি। ...ইৰিণাৰ সেই হাঁহি থকা মুখখন, বঙা সেন্দূৰীয়া গাল দুখন গাখীৰৰ দৰে বগা হৈ পৰিছে। চকুযুৰি মাছৰ চকুৰ দৰে নিষ্প্ৰভ হৈ পৰিছে। আগৰ সেই সপ্ৰতিভ দৃষ্টি নাই—আছে মাথোন অবকদ্ধ চকুপানীৰ স্ৰোতধাৰা। সপোনতো কেতিয়াও সেই দৃশ্য মই দেখা নাই। কিন্তু মই মূৰ্খৰ দৰে সেই ইৰিণাক ঠেলা মাৰি পেলাই দিলোঁ—

তেওঁৰ মাত কঁপিব ধৰিলে। চকু দুটা জুইৰ দৰে বঙা হৈ পৰিল। হুকহুককৈ কান্দি কান্দি কবলৈ ধৰিলে, আজিও সেই স্মৃতিৰ কথা দোহাৰিলে অনুশোচনাত দগ্ধ হৈ পৰোঁ। ইৰিণাৰ মৰমৰ কথা, আতিথ্যৰ কথা, আৰু বিদায় মুহূৰ্তত কোৱা 'আম্ৰে এই জীৱনত আৰু দেখা নহব' ইত্যাদি তেওঁৰ কথাই মোৰ মূৰত যেন তীক্ষ্ণ চুৰিকাষাত কৰিব ধৰিছে। বিদায়ৰ বেলাত কিয় আজি ইৰিণাক দুখ দিলোঁ? কিয় আজি..." তেওঁ আৰু কিবা কব বিচাৰিছিল কিন্তু কান্দোনৰ স্ফুৰিত যেন কথাবোৰ অস্পষ্ট হৈ পৰিল।

আমাৰ ইউনিটটোক ইউক্ৰেইনৰ ফালে পঠালে। মোক

এখন জিম্—৫ গাড়ী দিলে। সেই গাড়ীখন লৈ মই যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ যাওঁ। কিন্তু ভাই তোমাৰ ওচৰত যুদ্ধৰ কথা কৈ একো লাভ নাই। তুমি নিজেই জানা যুদ্ধ কি ভয়াবহ। তুমি নিজেই এজন যোদ্ধা। ঘৰৰপৰা আত্মীয় বন্ধু-বান্ধৱৰপৰা চিঠিৰ ওপৰত চিঠি পাবা, কিন্তু উত্তৰ দিব নোৱাৰা। কেতিয়াবাহে এখনত নিজৰ কুশল মঙ্গল বাতৰি জনাব পাৰিবা। যুদ্ধৰ কথা, যুদ্ধৰ সমস্যাৰ কথা লিখিব পাৰিবা, সিও নিজৰ অগ্ৰগতিৰ কথাহে। চিঠি লিখিবলৈ বহি মই বিননি ধৰিব নোৱাৰোঁ। যিসকলে সদায় ইনাই-বিনাই যুদ্ধক্ষেত্ৰৰপৰা পুত্ৰকন্তালৈ চিঠি দিয়ে—তেওঁলোকক মই দেখিব নোৱাৰোঁ। ...এনেকুৱা ভয়ানকভাৱে জীৱন কটাইছোঁ কোনে জানে কেতিয়া মৃত্যুক সাৱটি লব লাগে। যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ বীভৎস ভয়াবহতা জানো ঘৰৰ ঘৈণীয়ে বুজি পায়? নিজৰ বিপদৰ সঙ্কেত দিলে মাত্ৰ তেওঁলোকে ইনাই-বিনাই কান্দিব আৰু ভগৱানৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰিব। কিন্তু মোৰ সেইবোৰ ভাল নালাগে। কি প্ৰয়োজন? মই সৈনিক। যুদ্ধ মই কৰিবই লাগিব। দেশ বন্ধাৰ গুৰু দায়িত্ব মোৰ ওপৰত। নিজে পুৰুষ হৈয়ো যদি কোনোবাই তিবোতাৰ দৰে কান্দে তেতিয়াহলে তেওঁ পুৰুষৰ পেণ্ট-চাৰ্ট এৰি তিবোতাৰ কাপোৰ পিন্ধাহে উচিত। বণক্ষেত্ৰত এনে মতা মানুহৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই। তেনে লোকৰদ্বাৰা যুদ্ধ কৰা নহয়।

এবছৰৰ ভিতৰতে মই দুবাৰ আহত হৈছিলোঁ—অৱশ্যে সামান্যভাৱে। প্ৰথমবাৰ আঘাত পাওঁ হাতত আৰু দ্বিতীয়বাৰ ভৰিত। প্ৰথমবাৰ উৰাজাহাজৰপৰা মেচিনগানৰ গুলী আহি মোৰ হাতত লাগে আৰু দ্বিতীয়বাৰ গুলীৰ টুকুৰাৰ অংশবিশেষ মোৰ ভৰিত লাগে। জাৰ্মান সৈন্যৰ গুলীত মোৰ গাড়ীখন

ভাঙি চুবমাৰ হৈছিল। সেই কাৰণেই মোৰ বিশেষ ক্ষতি ন'হল। কিন্তু ১৯৪২ চনৰ মে মাহত মই বন্দী হলোঁ। লাজ-ভেঙ্কিত মই জাৰ্মান সৈন্যৰ হাতত ধৰা পৰিলোঁ। মই তেতিয়া মোৰ গাড়ীত যুদ্ধৰ বন্দুক-বাকদ তুলি আছিলোঁ। সেই বন্দুক-বাকদ লৈ মই আগুৱাই যাব লাগিব। জাৰ্মানীয়ে আমাক বেচি ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। বাওঁপিনে টেক্কাৰ ঘৰ্ষৰ শব্দ আৰু সোঁপিনে গুলীবৰ্ষণৰ কাণতাল মৰা আৱাজ।

‘ছোকোলভ গাড়ী নিৰাপদে লৈ যাব পাৰিবা তো?’ কমাণ্ডাৰেৰ প্ৰশ্ন কৰিলে। মই পাৰিম বুলি উত্তৰ দিলোঁ। মোৰ বন্ধুবৰ্গই তেতিয়া মৃত্যুৰ লগত বণ কৰিছে—মই জানো পলাতক হৈ থাকিব পাৰোঁ? যি কোনো প্ৰকাৰেই নহওক মই যাম; মই যাবই লাগিব। দৌৰি গৈ গাড়ীত উঠিলোঁ। বায়ু বেগে গাড়ী চলাই দিছে। জীৱনত কেতিয়াও এনেকৈ গাড়ী চলোৱা নাই। মোৰ ভাই বন্ধুৱে যেতিয়া বণক্ষেত্ৰ বাকদৰ ধোঁৱাৰে ধুঁৱলী-কুঁৱলী কৰি দিছে, সেই মুহূৰ্তত ভয় ভাব লৈ থাকিলে নহব। নজোৱানসকলে যেতিয়া আগ পাছ লুপুনি কেৱল যুদ্ধহে কৰিছে; তেতিয়া মই এক নতুন উৎসাহত নিজৰ জীৱন উচৰ্গা কৰি আগুৱাই গ'লোঁ। কেউকাষে অজস্ৰ গুলী বৰ্ষণৰ শব্দ। বাটপথ একোকে নমনি। এনে অৱস্থাত মই কি কৰিম? প্ৰাণপণে গাড়ী চলালোঁ—তেতিয়া মাত্ৰ আধা মাইল বাকী—কিন্তু মই আৰু মোৰ কমবেড্‌সকলক লগ ধৰিব নোৱাৰিলোঁ। দুবৈৰপৰা অহা এটা কামানৰ গুলীত মোৰ গাড়ীখন উফৰি পৰিল। মই বহু দূৰৈত গৈ লুটি খাই পৰিলোঁ। কেনেকৈ জীয়াই থাকিলোঁ মই নিজেই কব নোৱাৰোঁ।

বহুসময় মই অজ্ঞান হৈ পৰি আছিলোঁ। চকু মেলি

চোৱাৰ শক্তি তেতিয়া মোৰ নাছিল। মূৰ ঘূৰাইছিল। মেলেৰিয়া জ্বৰৰ বোগীৰ দৰে কেৱল কঁপিছিলোঁ। চাৰিওপিনে অন্ধকাৰ দেখিলোঁ। দেহৰ সৰ্বাস্থতে প্ৰচণ্ড বিষ অনুভৱ কৰিলোঁ। বুকুৰে চুচৰি অলপ দূৰ আগুৱাই গলোঁ। কিছুদূৰ গৈ শেষত বহি পৰিলোঁ। মই ক'ত আছোঁ কব নোৱাৰিলোঁ। বোধহয় মোৰ স্মৃতি শক্তি একেবাৰে লোপ পাইছিল।

সংজ্ঞা লাভ কৰি যেতিয়া চাৰিওপিনে ঘূৰি চালোঁ মোৰ গাড়ীৰ বন্দুক-বাকদবোৰ মোৰ কেউকাষে দম্ খাই পৰি আছে। গাড়ীখন ভাঙি চুবমাৰ হৈছে আৰু মোৰ পিছত তেতিয়াও চলি আছে তুমুল যুদ্ধ। ভয়াবহ অৱস্থাৰ ইঙ্গিত পাইয়েই মই বহি পৰিলোঁ। কোনে যে মোক ধাক্কা মাৰি পেলাই দিলে মই কবই নোৱাৰিলোঁ। মোৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল যে মই তেতিয়া শত্ৰুৰ ছাউনিত। মই জাৰ্মান কেচিষ্টৰ হাতত বন্দী।

নিকপায় হৈ মাটিত বহি পৰিলোঁ। কাণত টেক্কাৰ ঘৰ্ষৰ শব্দ বেছি জোৰকৈ বাজিব ধৰিছে। অগাপিছাকৈ চাৰিখন জাৰ্মান টেক্কা আগুৱাই গৈছে—তাৰ পিছত ট্ৰেক্টৰৰ ওপৰত কামানবোৰ। অজস্ৰ কামান—পিছত পদাতিক বাহিনী। সংখ্যা বেছি নহব পাবে, কিন্তু এটা ফোজ। মই মাটিত মুখ গুজি পৰি থাকিলোঁ। সিহঁতৰ পিনে চালেই মোৰ কলিজাতো ফাটি যাব খোজে।

জাৰ্মান সৈন্যবোৰ গুচি যোৱা বুলি ভাবিছিলোঁ। কিন্তু চকুত পৰিল এজন সৈনিক মোৰ ফালে আগুৱাই আহিছে। মোৰ মৃত্যু যে অৱশ্যাস্তাবী বুজিবলৈ আৰু বাকী নাথাকিল নিজৰ ভৰিত জোৰ দি উঠিবলৈ চেষ্টা কৰিলোঁ। এজন সৈনিকে তেওঁৰ কান্ধৰ বন্দুকটো নমাই মোৰ পিনে টোৱালে। মই গুলী

কৰিব বুলি ভাবিলোঁ। কিন্তু ক'ত কৰিব—বুকুত নে পিঠিত ?
বুকুত বা পিঠিত গুলী কৰা একেই কথা।

জাৰ্মান সৈনিকজনৰ বয়স বেছি নহয়। বেছ হুঁপুষ্ট।
সুন্দৰ চেহেৰা। ক'লা চুলি, পাতল ওঁঠ। মোৰ ভাব হ'ল—
মানুহজনে মোক গুলী কৰিবলৈ অলপো সংকোচ বোধ
নকৰিব। সেই মুহূৰ্ততে অন্য এজন সৈনিকে তেওঁক আঁতৰাই
মোৰ ওচৰত থিয় হ'ল। বোধহয় কৰ্পোবেল নতুবা অফিচাৰ।
আগবজন সৈনিকতকৈ বয়স অলপ বেছি। আদৰসীয়া
বুলিলেই হয়। মানুহজনে মোক সোঁহাতখন দাঙিব দি 'আহ'
বুলি জাৰ্মান ভাষাতে কিবা এটা কৈ মোক পশ্চিম ফালে
যাবলৈ ইঙ্গিত দিলে।

কিন্তু প্ৰথম ডেকা সৈনিকজনৰ চকু পৰিছে মোৰ বুট
জোতাযোৰত। বেছ মজবুত জোতা। হাতৰ ইঙ্গিতেবে
জোতাযোৰ খুলিবলৈ মোক আদেশ দিলে। ময়ো ততাতৈয়াকৈ
বুট জোতাযোৰ খুলি পেলালোঁ। ফটা মোজাযোৰও খুলি
তেওঁৰ হাতত দিলোঁ। কিন্তু এইবাৰ মানুহজনে চিঞৰি উঠিল।
বন্দুকটো আকৌ হাতত তুলি ললে। তাৰ বন্ধু-বান্ধৱে হাঁহিব
ধৰিলে। লাহে লাহে অইন সকলো মানুহ গুচি গ'ল। বাকী
থাকিলোঁ মাত্ৰ মই আৰু তেওঁ। মোৰ ওপৰত তেওঁৰ ক্ৰুদ্ধ
দৃষ্টি যেন মইহে তেওঁৰ জোতা কাঢ়ি আনিছোঁ—তেওঁ নিয়া
নাই।.....বন্দী। মই এতিয়া যুদ্ধ বন্দী। নিজকে নিজে
গালি পাৰি শান্তি লাভ কৰিবলৈ ধৰিলোঁ।

মই চকুৰে ধুঁৱলী দেখিছোঁ। ক'লৈ যাওঁ কি কৰোঁ,
একো ঠিবাং কৰিব নোৱাৰিলোঁ। ভাবিলোঁ ইহঁতক অলপ
গালি পাৰি শান্তি লাভ কৰোঁ কিন্তু—। দুই এক খোজকৈ
মই আলিবাটৰ ওচৰলৈ আগ বাঢ়িব ধৰিলোঁ। কিন্তু যাম

ক'লৈ? মই যে যুদ্ধবন্দী। কথাষাৰ ভাবি মনটো আকৌ
হতাশ হৈ পৰিল।

জাৰ্মান সৈন্যই মোক ক'বালৈ লৈ গৈছে। চৰিওফালে
পহৰা দি মোক আগুৱাই নিছে। মই ক্লান্ত হৈ পৰিছোঁ।
এতিয়া আৰু বেগাই খোজ কাঢ়িব নোৱাৰোঁ। শৰীৰ অৱশ।
ক্লান্ত। মাতাল মদাহীৰ দৰে অৱসাদগ্ৰস্ত খোজ, লক্ষ্যভ্ৰষ্ট।
কেইদিনমান পিছত মই লগ পালোঁ মোৰ ডিভিজনৰে
কেইজনমান যুদ্ধবন্দী বন্ধুক। দহজনমান জাৰ্মান সৈনিকে
তেওঁলোকক পহৰা দি আছে। এজন জাৰ্মান সৈন্যই কোনো
কথা নোকোৱাকৈ মোক এটা গোৰ মাৰিলে। মই মাটিত বাগৰি
পৰিলোঁ। লগে লগে মোৰ দলৰ মানুহ কেইজনে মোক
তেওঁলোকৰ মাজলৈ টানি নিলে। আধাঘণ্টা তেওঁলোকে মোক
লৈ আগবাঢ়ি গ'ল। মোৰ জ্ঞান ঘূৰি অহাৰ পিছত এজনে
ভগৱানৰ শপত দি মাটিত নপৰিবলৈ কলে। শৰীৰৰ সকলো
শক্তি প্ৰয়োগ কৰি মই আমাৰ বন্দী দলৰ লগত আগুৱাব
ধৰিলোঁ।

আমাক সিহঁতে জোৰকৈ টানি নিবলৈ ধৰিলে। যিসকল
সাংঘাতিকভাৱে আহত হৈছিল তেওঁলোকেও পৰিত্ৰাণ
নাপালে। দুজনে পলাই যাব বিচাৰিছিল। কিন্তু বেচেৰাহঁতে
জনা নাছিল যে জোনাক বাতি জাৰ্মানসকলে এমাইল দূৰলৈ
দৃষ্টি বাখিব পাৰে। সিহঁতক গুলী কৰি মাৰিলে।

সন্ধ্যাৰ লগে লগে জাৰ্মানহঁতে আমাৰ পহৰাৰ ব্যৱস্থা বেছি
শক্তিশালী কৰিলে। বিশটামান মেচিনগান লৈ আমাক পহৰা
দিছে। মাজৰাতি আমি এখন গাঁৱত উপস্থিত হ'লোঁগৈ।
গাঁৱৰ আধা ঘৰবাৰী পুৰি ছাই হৈ গৈছে। আমাক এটা গীৰ্জাত

বখালে। গোটেই বাতিটো আমি তাত কটাৰ লগাত পৰিলোঁ। যুদ্ধবন্দী সৈনিক আমি। পেণ্ট আৰু চাৰ্টৰ বাহিৰে অন্য কাপোৰ আমাৰ গাত নাছিল। কোনো কোনো বন্দীৰ গাত সামৰিক পোছাকযোৰাও নাই। গুলীবৰ্ষণৰ ঠাইৰপৰা ধৰি অনা দুজন সৈনিকৰ গাত বিশেষ কাপোৰ নাছিল। তেওঁলোক অৰ্ধ উলঙ্গ প্ৰায়। বন্দী হোৱা সময়তো তেওঁলোকে যুদ্ধ চলাইছিল।

সিদিনা বাতি বৰষুণ হ'ল। ভীষণ বৰষুণ। আমি তিতি জুকলি জুপুৰি হলোঁ। গাৰ ভিজা কাপোৰ গাতে শুকুৱাব লগা হ'ল। গীৰ্জাৰ মঠটোৰ কিছু অংশ কামানৰ গুলীত উৰি গৈছে। গীৰ্জাৰ মাজতো ক'তো অলপ ঠাই নাই। গোটেই বাতি আমি গীৰ্জাৰ ভিতৰতে কঁচাইৰ গঁড়ালৰ ছাগলীৰ দৰে থাকিলোঁ। মাজৰাতি এজন কমবেডে মোৰ পিঠিত হাত দি প্ৰশ্ন কৰিলে 'কমবেড তুমি আহত হৈছা নেকি? তোমাৰ গাত গুলী লাগিছে নেকি?' মই সুধিলোঁ, 'কিয় সুধিছা?'

'মই এজন ডাক্তৰ। যদি তোমাৰ কিবা সাহায্যৰ প্ৰয়োজন হয় মই দিব পাৰিম'। মোৰ বাওঁ কান্ধখন উখহি উঠিছে। অসহ্য বিষ। তেওঁৰ ইন্দ্ৰিতত মই চাৰ্ট-পেণ্ট খুলি পেলালোঁ। তেওঁ মোক পৰীক্ষা কৰিব ধৰিলে। হঠাৎ বিষ অসহ্যকৰ হৈ পৰিল। মই দাঁত-মুখ চেপি ধৰিও সহ কৰিব নোৱাৰা হলোঁ। 'তুমি মানুহৰ ডাক্তৰ নহয় ঘোঁৰাৰহে ডাক্তৰ' বুলি মই তেওঁক ভৎসনা কৰিলোঁ। কিন্তু তেওঁ মোৰ কথাত কাণ নিদিলে। 'তুমি এতিয়া অসুস্থ বেমাৰী মানুহ মনে মনে থাকা।' তেওঁ মোক জোৰকৈ জোকাৰ মাৰি দিলে—মোৰ প্ৰাণবায়ু ওলাই যোৱা যেন লাগিল। অসহনীয় বিষৰ বেদনাত মই তেওঁক 'ফেচিষ্ট' বুলি গালি পাৰিলোঁ। 'তুমি মোৰ ভগা হাতখন ইমানকৈ

কিয় টানিছা?' মোৰ কথা শুনি তেওঁ হাঁহি হাঁহি কলে 'মোৰ ভয় হৈছিল যে তুমি মোক সোঁ হাতেৰে এটা প্ৰচণ্ড চৰ সোধাবা বুলিহে।' তোমাৰ হাত ভগা নাই মাত্ৰ শিৰহে বাগৰিছে। মই টানি ঠিক কৰি দিলোঁ, 'এতিয়া তুমি ভাল পাবা। বিষ নাইকিয়া হব।' সঁচাকৈ এয়েই ডাক্তৰ। বাতিৰ অন্ধকাৰৰ মাজে মাজে বেমাৰী বিচাৰি ফুৰিছে।

সিদিনাখন গোটেই বাতি মই ছটফটাই কটালোঁ। বাতি প্ৰসাৰ কৰিবলৈও আমাক বাহিৰলৈ যাব নিদিয়ে। এজন খুঁটাৰে অসহ প্ৰসাৰৰ বেগত অতীৰ্ণ হৈ অনুনয় বিনয় কৰিও ফেচিষ্টহঁতৰপৰা কোনো সঁহাৰি নাপালে। তেতিয়া সময় মাজৰাতি। গীৰ্জাৰ ভিতৰত প্ৰসাৰ কৰিব নোৱাৰে। ধৰ্মভীৰু মানুহ। নিকপায় হৈ কান্দি পেলালে। শেষত জোৰকৈ দুৱাৰত হেঁচা দিয়াত জাৰ্মান বন্ধীয়ে তেওঁৰ লগত আৰু আন তিনিজনক হত্যা কৰিলে। বেচেৰাই মৃত্যু পালে।

আমি মৃতদেহ কেইটা টানি আনি গীৰ্জাৰ এটা কোণত ৰাখিলোঁ। আমি সকলোৱে মনে মনে বহু সময় বহি থাকিলোঁ। আমাৰ মাজত নানা কথা আলোচনা হব ধৰিলে। নানা ধৰণৰ কথাবাতা—যৰ ক'ত, কোন প্ৰদেশত, কেনেকৈ ধৰা পৰিলোঁ, ইত্যাদি। আমাৰ মাজৰ দুজন বন্দী সৈনিকে পৰস্পৰে হোৱা কথা বতৰা আমাৰ কাণত পৰিল। এজনে কৈছে—'প্লেটুন কমাণ্ডাৰ, কালি ৰাতিপুৱা জাৰ্মান সৈনিকে যদি আমাৰ মাজত কোন কোন অফিচাৰ, কোন কমিউনিষ্ট, কোন ইহুদী আদি জানিব বিচাৰে তেনেহলে গোপন নকৰিবা। মই প্ৰথমেই তোমাৰ পৰিচয় কৈ দিম যে তুমি এজন কমিউনিষ্ট, তুমিয়েই মোক কমিউনিষ্ট কৰিব বিচাৰিছিল।' তেওঁৰ কথাৰ উত্তৰ আন এজন ডেকাইহে দিলে—'ক্ৰেজনেফ,

তোমাৰ বিষয়ে আমাৰ বহুত আগতেই সন্দেহ হৈছিল; কিন্তু তুমি যে: বিশ্বাসঘাতক হব পাৰা সেই কথা ভাবিব পৰা নাছিলোঁ। যিদিনা তুমি নিৰক্ষৰ আৰু অজুহাত দেখুৱাই পাৰ্টিত সোমাবলৈ অস্বীকাৰ কৰিছিলি, সিদিনাৰপৰাই 'আমাৰ সন্দেহ ঘনীভূত হব ধৰিলে, কিন্তু পিছতহে আমি জানিব পাৰিলোঁ যে তুমি চৈধ্য বছৰ বয়সলৈকে স্কুললৈ গৈছিলি।' তেওঁ তাকিছিয়াৰ স্মৃতি কলে 'হয় গৈছোঁ, তাতে ক্ষতি কি?' প্লেটন কমাণ্ডাৰে লাহেকৈ কলে 'মোক ধৰাই নিদিবা'। কিন্তু তেওঁ পৰম উন্মাদে কৈ উঠিল 'তোমাক দেখুৱাই দিবলৈ মই প্ৰতিশ্ৰুত।'।

তেওঁলোকৰ কথা-বতৰা এক উত্তপ্ত পৰিস্থিতিত হঠাৎ বন্ধ হৈ গ'ল। সকলো স্তব্ধ হৈ পৰিল, কিন্তু প্ৰচণ্ড খং আৰু ঘৃণাত মোৰ সৰ্বাঙ্গ কঁপিব ধৰিলে। জঘন্ত, বিশ্বাসঘাতক। মনে মনে ঠিক কৰিলোঁ এনে বিশ্বাসঘাতকতা তেওঁক কৰিবলৈ নিদিওঁ।

ৰাতিপুৱাৰ পোহৰত দেখা পালোঁ আমাৰ মাজত এজন যুৱকে আঠুহুটাৰ মাজত মূৰটো গুজি বহি আছে। মই তেওঁকেই প্লেটন কমাণ্ডাৰ বুলি ভুল কৰিছিলোঁ। লাহেকৈ তেওঁক সুধিলোঁ 'তুমিয়েই নেকি প্লেটন কমাণ্ডাৰ?' তেওঁ নহয় বুলি কৈ বিশাল মাংসপেশীৰে শকত, শুই থকা এজন যুৱকক দেখুৱাই কলে যে—তেওঁহে প্লেটন কমাণ্ডাৰ।

আঠুত মূৰ গুজি থকা যুৱকজনক তেতিয়াহে মই চিনি পালোঁ—সিয়েই বিশ্বাসঘাতক ফ্ৰেজনেভ্। লগে লগে মই তাৰ টে'টুত প্ৰচণ্ড শক্তিয়ে চেপি ধৰিলোঁ। চিঞৰিবৰ সুবিধাকণো সি নাপালে। কেইমিনিটমানৰ ভিতৰতে সেই বিশ্বাসঘাতকক খতম কৰি আনন্দত উৎফুল্লিত হৈ পৰিলোঁ।

যেন এটা বিষধৰ সাপকহে মাৰিলোঁ। প্লেটন কমাণ্ডাৰে মোক কলে—'কমবেড বলা, আমি ইয়াৰপৰা যাওঁ।'।

চয়তানটোক হত্যা কৰি নিৰাশ নহলোঁ, বৰং আনন্দহে পালোঁ। চয়তানৰ কেঁচা তেজে অপৰিষ্কাৰ কৰা হাত দুখন ধুই পৰিষ্কাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলোঁ। যিজনক হত্যা কৰিলোঁ সি এজন কচ সৈনিক। নহয় নহয় সি সৈনিক নহয়...সি বিশ্বাসঘাতক দেশদ্ৰোহী। সৈনিকে কেতিয়াও বিশ্বাসঘাতকতা কৰিব নোৱাৰে। কিন্তু সি শত্ৰুতকৈও বেছি ভয়ানক জঘন্ত, বৰবৰ আছিল। প্লেটন কমাণ্ডাৰৰ লগত সেই ঠাইৰপৰা আঁতৰি আহিলোঁ।

ফ্ৰেজনেভে যি কৈছিল ঠিক সেয়ে হ'ল। ৰাতিপুৱাই আমাক গীৰ্জাৰ বাহিৰত থিয় কৰোৱা হ'ল। জাৰ্মান সৈন্যই আমাক ঘেৰাও কৰি ৰাখিলে। আগুৱাই আহিল তিনিজন জাৰ্মান অফিচাৰ। সিহঁতে আমাৰ মাজৰ কোন কোন কমিউনিষ্ট আৰু কোন অফিচাৰ জানিব বিচাৰিলে। কিন্তু সিহঁতে এজনকো বিচাৰি উলিয়াব নোৱাৰিলে। কাৰণ আমাৰ মাজত কোনো বিশ্বাসঘাতক নাছিল। যি আছিল তাক ৰাতিয়েই শেষ কৰি পেলাইছোঁ।

আমাৰ মাজৰ সবহভাগেই কমিউনিষ্ট তাৰ উপৰি বহু কেইজন অফিচাৰো আছিল। আমাৰ মাজৰপৰা মাত্ৰ চাৰিজনক সিহঁতে ধৰি নিলে। এজন ইহুদী আৰু তিনিজন কছনাগৰিক। এই চাৰিজনক সিহঁতে ধৰিব পাৰিলে গাৰ বঙৰ কাৰণে। চাৰিওজনৰ গাৰ বং ক'লা আছিল।

চাৰিওজনকে সিহঁতে গুলী কৰি মাৰিলে। তাৰ পিছত আমাক পোজননত ৰাখিলে। পোজননৰপৰা মই লাহে লাহে আঁতৰি পৰিলোঁ। ধৰা পৰিবৰ দিনাৰপৰাই মই পলাবলৈ

চেপ্টা কৰিছিলোঁ। কিন্তু সুবিধা পোৱা নাছিলোঁ। পোজননত আমাক এটা বন্দী শিবিৰত ৰাখিলে। মোৰ মনত এইবাৰ নতুন আশাৰ সঞ্চাৰ হ'ল। পোজননৰ ওচৰৰ হাবিত মৃত সৈনিকক কবৰ দিবলৈ গাঁত খন্দাৰ বাবে আমাক পঠাইছিল। গাঁত খান্দি থাকোঁতেই পলাবৰ সুযোগ বিচাৰিব ধৰিলোঁ। পহুৱাদাবী সৈনিক তিনিজনৰ ছুজন মাটিত বহি আছিল আৰু আনজনে ব'দ পুৱাইছিল। কোদালখন পেলাই থৈ মই এজোপা জোপোহা হাবিৰ তলত লুকাই পৰিলোঁ। তাৰ পিছত এবাৰ পহুৱাদাবী সৈনিক কেইজনক মনে মনে জুমি চাই জোপোহা হাবিডৰাৰপৰা প্ৰাণটাকি দৌৰিবলৈ ধৰিলোঁ।

□ □ □ □

মানুহজন আকৌ নীৰৱ হৈ পৰিছিল। কিছু সময় নীৰৱে থাকি আকৌ আৰম্ভ কৰিলে।

সেই পহুৱাদাবী সৈনিক কেইজনে জনা নাছিল যে মই পলাই আহিছোঁ। সিহঁতৰ শেন দৃষ্টিৰপৰা হাত সাৰিবলৈ মই পাৰ্থমানে দৌৰিছিলোঁ। দুৰ্বল, ক্লান্ত দেহা লৈ কেনেকৈ একেদিনাই পচিশ কিলোমিটাৰ দৌৰি আহিছিলোঁ তাক আজি কল্পনাই কৰিব নোৱাৰোঁ। কিন্তু ইমান দৌৰিও একো লাভ নহ'ল। চতুৰ্থ দিনা মই আকৌ পজনন বন্দী শিবিৰত। মই ধৰা পৰিলোঁ। মোক ধৰিবলৈ সিহঁতে চিকাৰী কুকুৰ নিয়োগ কৰিছিল। চিকাৰী কুকুৰে মোক এখন ধাননি পথাৰত ধৰা পেলালে। মই আকৌ দুবৃত্তহঁতৰ হাতত বন্দী হলোঁ।

ছপৰীয়া দৌৰি দৌৰি মই যেতিয়া এখন পথাৰত উপস্থিত হৈছিলোঁ গৈ তেতিয়া দেহত খোজ কাঢ়িবলৈ অকণো শক্তি নাছিল। ক্লান্তি আৰু অৱসাদে জৰ্জৰিত কৰি তোলা দেহটোক জিৰণি দিবলৈ বহল পথাৰখনৰ বুকুত বহি পৰিছিলোঁ। ভোকে লাগিছিল। পথাৰৰ শস্যবোৰ চিঙি চিঙি খাবলৈ ধৰিলোঁ। এনেতে কুকুৰৰ চিঞৰ বাখৰ কাণত পৰিল, লগে লগে মটৰৰ ঘৰ্ষৰ শব্দ। মই ভয়তে পেপুৱা লাগিলোঁ। কুকুৰ কেইটা মোকে লক্ষ্য কৰি আহি থকা যেন লাগিল। তৎক্ষণাত মই মাটিত মুখ গুজি গুই পৰিলোঁ—যাতে কুকুৰে মোৰ চকু-মুখত কামুৰিব নোৱাৰে। এক-মিনিটমানৰ ভিতৰতে কুকুৰকেইটা দৌৰি আহি মোৰ পোছাক যোৰ কামুৰি টুকুৰা-টুকুৰ কৰি পেলালে। কুকুৰকেইটাই মোক হৰ-হৰকৈ টানি নিলে—যেন সিহঁতৰ মনত মই এটা মৃত জন্তুহে। এটা প্ৰকাণ্ড কুকুৰে মোৰ বুকুৰ ওপৰত ভৰি দুখন দি মোৰ মুখত প্ৰশ্ৰাৱ কৰি দিলে। কুকুৰ কেইটাই দয়া কৰি যে মোক নাকামুৰিলে—এই মোৰ সৌভাগ্য।

লগে লগে দুজন জাৰ্মান সৈনিক আহি মোৰ ওচৰত উপস্থিত হ'ল। আহিয়েই মোক প্ৰচণ্ডভাৱে মাৰধৰ কৰিলে। তাৰ পিছত কুকুৰ কেইটাক লগাই দিলে। কুকুৰ কেইটাই মোৰ শৰীৰৰ মাংস বখলা-বখলিকৈ একৰাই দিলে। মোৰ বক্তান্ত উলঙ্গ দেহ সিহঁতে বন্দী শিবিৰলৈ লৈ গ'ল। এমাহ নিৰ্জন কাৰাবাস দিলে। ইমানবোৰ অত্যাচাৰৰ পিছতো মই নমৰি জীয়াই থাকিলোঁ।

বন্দী জীৱনৰ দুখ-কষ্টৰ কথা আনক কোৱা দূৰৰ কথা স্মৰণ কৰিবলৈও ভয় লাগে। যেতিয়া জাৰ্মান ফেচিষ্টহঁতৰ অত্যাচাৰৰ কথা মনত পৰে, মোৰ বন্ধুবান্ধৱৰ ওপৰত কৰা নিষ্ঠুৰ অত্যাচাৰৰ

কথা যেতিয়া মনত পৰে, যেতিয়া মোক উলঙ্গ কৰি সিহঁতৰ শিবিৰলৈ মৰাশৰ দৰে টানি লৈ যোৱাৰ কথা স্মৰণ কৰোঁ—তেতিয়া মোৰ হৃৎপিণ্ডটো আপোনা-আপুনি কোঁচ খাই যায়। উশাহ-নিশাহ যেন বন্ধ হৈ যাব ধৰে।

দুৰছৰ সিহঁতে মোক গৰু-ছাগলীক খোৱাৰত আবদ্ধ কৰি ৰখাৰ দৰে ৰাখিছিল। এটা শিবিৰৰপৰা আন এটা শিবিৰলৈ গৈছোঁ—দিন নাযায়ত ৰাতি লুপুৱায়। শিবিৰে শিবিৰে ঘূৰিয়েই জাৰ্মানীৰ আধা ঠাই ঘূৰিলোঁ। বন্দী হৈ থকা অৱস্থাত জাৰ্মানীৰ সকলো ঠাইতে কাম কৰি ফুৰিছোঁ—কিন্তু দুৰ্ভাগ্যৰ অন্ত নাই। যমদূত সদৃশ জাৰ্মান সৈনিকবিলাকে মোৰ ওপৰত যি বৰবৰ অত্যাচাৰ কৰিছিল, আমি বহুজন্তুৰ ওপৰতো তেনে অত্যাচাৰ নকৰোঁ। চৰ, লাঠী, গোৰ, চাবুকৰ কোব খোৱা, লোহাৰ ডাঙাৰ কোব খোৱা যেন আমাৰ নিত্য-নৈমিত্তিক ঘটনা আছিল।

সিহঁতে বহুজন্তুৰ দৰে মোক মাৰধৰ কৰাৰ এটাই মাত্ৰ কাৰণ আছিল যে মই ৰাচিয়ান, মই জীয়াই আছোঁ, মই সিহঁতৰ বন্দী। সিহঁতৰ আলপৈচান ধৰাত অলপ হেৰফেৰ হলেই এনেকুৱা গোৰ মাৰে যে লগে লগে মোৰ মৃত্যু হোৱা যেন বোধ হয়। সিহঁতৰ মাৰ খাই খাই মোৰ তপত তেজ ঢেঁচা পৰি গৈছিল। যি ঠাইলৈকে গৈছোঁ তাতেই খোৱা বোৱা অতি জঘন্য। দুখন অখাঙ কটি আৰু অকণমান তৰকাৰী। ক'বাত অৱশ্যে গৰম পানী অলপ দিছে। যুদ্ধৰ আগতে মোৰ ওজন আছিল পচান্নকৈ কিলো আৰু বৰ্তমান ষাঠি কিলোতকৈও কম। অস্থিচৰ্ম সাৰ দেহটোৰ বাহিৰে আৰু মোৰ শৰীৰত একো নাই।

চেপ্তেম্বৰ মাহৰ আৰম্ভণিৰ লগে লগে আমাৰ মাজৰপৰা

১৪২ জন যুদ্ধ বন্দীক কুস্তিনৰ ওচৰৰপৰা ড্ৰেচডেনৰ ওচৰৰ বি ১৪নং কেম্পলৈ পঠাই দিলে। সেই কেম্পত প্ৰথমতে আমাৰ সংখ্যা দুশজন আছিল। সিহঁতে আমাক সকলোকে শিলভঙা কামত লগাইছিল। হাড়ভঙা পৰিশ্ৰম। ফলত আমাৰ সংখ্যা ৫৭ জনলৈ কমিল। কি সাংঘাতিক অৱস্থাৰ মাজেৰে দিন কটাইছিলোঁ নিশ্চয় তুমি বুজিব পাৰিছা। বন্ধু-বৰ্গৰ মৃত্যুৰ পিছত তেওঁলোকক যে কবৰ দিব সেইখিনি সময়ো আমাৰ নাই। ইয়াৰ উপৰি উৰাবাতৰি আহিছে জাৰ্মানহঁতে স্টেলিনগ্ৰাদ দখল কৰিলে। আঘাতৰ ওপৰত প্ৰচণ্ড আঘাত। আনহাতে জাৰ্মান সৈনিকবিলাকে গান গাই ফুৰি কৰে, মদ খাই হৈ-চৈ কৰে আৰু আমি.....।

এদিনাখন গধূলি কামৰপৰা ঘূৰি আহিছোঁ। বৰষুণত কপোৰ কানি সকলো ভিতি গৈছে। জাৰতে ঠেটুৱা লাগি কঁপিব ধৰিছোঁ। দাঁতে দাঁতে লাগি শব্দ উঠিছে। অলপ জুইৰ উত্তাপ, এখন গৰম কাপোৰৰ নিতান্ত প্ৰয়োজন অনুভৱ কৰিছোঁ—কিন্তু বিচাৰিলেও পাবৰ নাই। আনহাতে পেটত জুই জ্বলিছিল। তিতা কাপোৰবোৰ সলাই এজন বন্ধুৰ আগত কলোঁ,—সিহঁতে আমাৰপৰা চাৰি বৰ্গমিটাৰ কাম বিচাৰে কিন্তু এক বৰ্গমিটাৰ কাম কৰোঁতেই আমাৰ আধা। প্ৰাণবায়ু ওলাই যাব খোজে। আমাৰ মাজত এটা অসভ্য কুস্তা পহাৰাদাৰ আছিল। সি গৈ কেম্প কমাণ্ডাৰক আমাৰ কথা লগাই দিলে।

আমাৰ কেম্পৰ জাৰ্মান প্ৰশাসকজনৰ নাম আছিল মূলাৰ। দেখিবলৈ ৰাচিয়ান পুৰুষৰ দৰে। মূৰৰ চুলি দীঘল কিন্তু ঠাণ্ডা, চকুৰ ক্ৰয়ুগল নোমাল, চকু দুটা নিম্প্ৰভ। কথা বতৰাত ভৰা অঞ্চলৰ চাপ আছে। খুউৰ বেছি গালি-গালাজ

কৰে। তেওঁৰ ভাষা কচ ভাষাৰ দৰে। তেওঁ যদি জানিলে-
হেঁতেন যে আমি তেওঁৰ ভাষা বুজি পাওঁ তেতিয়াহলে নিশ্চয়
তেওঁ কচ ভাষাত গালি নাপাৰিলেহেঁতেন। মোৰ বন্ধুৱে
কৈছিল—‘মানুহজনে যেতিয়া আমাক গালি পাৰে—মোৰ ভাব
হয় যেন মই বাচিয়াৰ মস্কা চহৰত আছোঁ।’

জাৰ্মান শাসক কেইজন সাংঘাতিক প্ৰকৃতিৰ। ব্লকৰ
সম্মুখত আমাক লাইনত থিয় কৰাই সদায় পৰীক্ষা কৰে।
সিহঁতৰ হাতৰ আঙুলিবোৰ বেচ মোটা, চুটি চুটি, দেখিবলৈ
কুদ্ধচ। হাতখন সদায় চামৰাৰ মোজা এযোৰৰ ভিতৰত
ৰাখে। আমাক লাইনত থিয় কৰাই সদায়ে পৰীক্ষা কৰে আৰু
লাইনৰ প্ৰতি দ্বিতীয়জন বন্দীৰ নাকত একোটা প্ৰচণ্ড ঘোচা
মাৰে। নাকেৰে তেজ ওলাই যায়। নাকেৰে তেজ ওলোৱা
দেখিলেই সিহঁতে হাঁহি হাঁহি কয়—‘চৰ্দি লগাব ভয় আৰু নাই।’
এইদৰেই আমাৰ ওপৰত নিষ্ঠুৰ নিৰ্যাতন চলে। আমাৰ ব্লকত
সদায় এনেকৈয়ে চৰ্দিৰ প্ৰতিবেশক ঔষধ দিছিল।

পিছদিনা গধূলি দুজন জাৰ্মান সৈনিকে আহি জনালে যে
কমাণ্ডাৰে মোক মাতি পঠাইছে। মোৰ বুজিবলৈ বাকী
নাথাকিল। এইবাৰ সিহঁতে মোক শেষ কৰি দিব। সেয়েহে
বন্ধুবৰ্গৰপৰা শেষ বাৰৰ বাবে বিদায় ললোঁ। মই মৃত্যুৰ মুখলৈ
লাহে লাহে আগবাঢ়ি গলোঁ। এটা দীঘল জুয়ুনিয়াহ আপোনা
আপুনি ওলাই আহিল! ক্ষণেক পিছতে মই এই পৃথিৱীৰ-
পৰা চিৰদিনৰ বাবে বিদায় লম। মনে মনে উচ্চাৰণ কৰিলোঁ
‘আন্ত্ৰে শোকোলভ ৩৩১। নিৰ্যাতন তোমাৰ শেষ হৈ
আহিছে।’ ইৰিণা, আনটেলি আৰু ছোৱালী দুজনীলৈ মনত
পৰি হঠাৎ মনটো সেমেকি উঠিল। কিন্তু মুহূৰ্তৰ ভিতৰতে
প্ৰকৃতিস্থ কৰি ললোঁ। বন্ধুকধাৰী সৈনিকৰ দৰে বুকু ডাঠ কৰি

সৈনিক দুজনৰ পাছে পাছে আগবাঢ়িলোঁ।

কমাণ্ডাৰৰ ঘৰটো বেছ সুসজ্জিত আটক ধুনীয়া, সম্মুখত
সুন্দৰ ফুলৰ বাগিচা। পৰিষ্কাৰ পৰিচ্ছন্ন। মজিয়াত দামী
দামী কাপেট পৰা আছে। টেবুলখনৰ চাৰিওকাষে চাৰিজন
অফিচাৰ বহি আহাৰ খাইছে। টেবুলৰ ওপৰত এটা বেছ দামী
মদৰ বটল। কটি আৰু গাহৰিৰ মাংস সুন্দৰভাৱে সজাই থৈছে।
টেবুলৰ ওপৰত সজাই ৰখা সেই অপূৰ্ব খাদ্যসম্ভাৰ দেখি মোৰ
চকু থিয় হৈ গ’ল। বহু কষ্ট কৰিহে চকু নমাই আনিলোঁ।

মোৰ সমুখৰ জনেই আছিল মূলাৰ। অত্যধিক মদ খাই
তেওঁ প্ৰায় বেছচ হৈ পৰিছিল। সি হাতৰ পিস্তলটো
এহাতৰপৰা আনহাতলৈ দলিয়াই অনা নিয়া কৰি খেলা
খেলিছে আৰু মাজে মাজে মোৰ পিনে তীব্ৰ দৃষ্টি নিক্ষেপ
কৰিছে। মই ৰীতিমতে চেলুট কৰি কমাণ্ডাৰক সম্বোধন কৰি
কলোঁ—‘মই যুদ্ধবন্দী আন্ত্ৰে শোকোলভ। আপোনাৰ আদেশ
অপেক্ষা কৰিছোঁ।’

‘কিহে কছ ডেকা, চাৰি বৰ্গমিটাৰ শিল কটাটো তোমাৰ
কাৰণে অসম্ভৱ কথা নহয়?’ বুলি গলগলীয়া মাতেৰে তেওঁ
মোক প্ৰশ্ন কৰিলে।

মই বিনয়ীভাৱে কলোঁ—‘হয় কমাণ্ডাৰ, মই সেই কথা
কৈছিলোঁ।’

‘তোমাৰ দাস্তিকতাৰ বাবে মই তোমাক গুলী কৰি মাৰিম,
বলা বাহিৰলৈ ওলোৱা।’

‘আপোনাৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য কৰিবলৈ মই প্ৰস্তুত’ বুলি
নম্ৰভাৱে জনালোঁ।

কমাণ্ডাৰে কিবা এটা ভাবিলে। আৰু এটা গিলাচ মদেৰে
পূৰ্ণ কৰিলে। এখন কটি, অলপ মাংস আৰু মদ গিলাচ

মোঁলৈ আগবঢ়াই দি কলে, কছ ডেকা, মৃত্যুৰ আগেয়ে অলপ খাই লোৱা। এগিলাচ মদ খাই জাৰ্মান সৈন্য বাহিনীৰ বিজয় উৎসৱ পালন কৰা।’

মই শেষৰ কথাখিনি শুনাৰ লগে লগে হাতখন কোঁচাই আনিলোঁ। মই এজন কছ সৈনিক। জাৰ্মানীৰ হাতৰ মদ পান কৰি জাৰ্মানৰ বিজয় উৎসৱ পালন কৰিম? অসম্ভৱ! অসম্ভৱ!!.....

কমাণ্ডাৰে নিজেই মদৰ গিলাচ, কটি আৰু মাংস আনি টেবুলৰ ওপৰত থলে। কমাণ্ডাৰক আতিথ্যৰ বাবে ধন্যবাদ জনাই কলোঁ, ‘মই মদ নাখাওঁ।’ তেওঁ অটুহাস্ত কৰি উঠিল। ‘তাৰ মানে আমাৰ বিজয় উৎসৱত যোগ দিবলৈ তুমি মান্তি নোহোৱা? ঠিক আছে তেতিয়াহলে তোমাৰ জীৱনৰ শেষ মুহূৰ্তৰ বাবে একপেগ মদ খাই লোৱা। নিজকে নিজে প্ৰশ্ন কৰিলোঁ—‘তেতিয়াহলে আপত্তি কৰাৰ কাৰণ কি?’ মোৰ মৃত্যুৰ কাৰণে, সকলো যত্নগৰপৰা মুক্তি পাবলৈ—মই একে উশাহতে মদ গিলাচ খাই পেলালোঁ, কিন্তু কটি টুকুৰা স্পৰ্শ নকৰিলোঁ। মদখিনি খাই হাতৰ তলুৱাৰে মুখখন মচি কমাণ্ডাৰক ধন্যবাদ জনাই কলোঁ ‘মই প্ৰস্তুত,—আহক মোক বাহিৰত গুলী কৰকহি।’

কমাণ্ডাৰে মোৰ পিনে তীব্ৰ দৃষ্টিৰে চাই মাথোঁ কলে, মৃত্যুৰ আগেয়ে আৰু অলপ খাই লোৱা।

‘প্ৰথম গিলাচৰ পিছত আৰু নাখাওঁ—মই কলোঁ।’

কিন্তু কমাণ্ডাৰে আকৌ এগিলাচ মদ ঢালি দিলে। কমাণ্ডাৰৰ আদেশ পালন কৰি দ্বিতীয় গিলাচ মদো শেষ কৰিলোঁ। ভাবিলোঁ গুলী খাই মৰাৰ আগেয়ে আকৌ এবাৰ মাতাল হৈ লওঁ।

‘কছ ডেকা, তুমি কটি খোৱা নাই কিয়?’

‘মাফ্ কৰিব কমাণ্ডাৰ মই কটি নাখাওঁ।’

হঠাৎ যেন মানুহজনে মোৰ মাজত কিবা এটা আবিষ্কাৰ কৰিলে। এটা দীঘল হাঁহি মাৰি লগৰ অফিচাৰসকলক মোৰ কথাটো বুজাই কলে। এইবাৰ সকলোৱে হাঁহিলে। তাৰ পিছত সকলোৰে দৃষ্টি মোৰ ওপৰত; কিন্তু সেই দৃষ্টিত তীব্ৰতা নাই, বৰং আছিল শব্দতকালৰ জোনৰ পোহৰৰ দৰে নিৰ্মল স্নিগ্ধ মৰম সনা দৃষ্টি।

এইবাৰ কমাণ্ডাৰে মোক তৃতীয় গিলাচ মদ দিলে। এই গিলাচ মদো মই শেষ কৰিলোঁ। কটিখনৰ এডোখৰ ভাঙি তাৰ অলপ মুখত দি বাকীখিনি টেবুলৰ ওপৰত থলোঁ।

ইমান সময়ে কমাণ্ডাৰ গম্ভীৰ হৈ পৰিছিল। বুকুৰ পদক কেইটাৰ ওপৰত হাত বুলাই বুলাই বহা টেবুলৰ ওচৰৰপৰা ওলাই আহিল। তেওঁৰ হাতত কোনো অস্ত্ৰ নাছিল। মোৰ ওচৰলৈ আহি তেওঁ কলে—‘চোৱা শোকোলভ, তুমি প্ৰকৃততে এজন কছ সৈনিক। তুমি এজন বীৰ। ময়ো সৈনিক। বীৰক সন্মান কৰিব মই জানো। মই তোমাক গুলী কৰি নামাবোঁ। আজি আমাৰ বীৰ বাহিনীয়ে স্তেলিনগ্ৰেদ অধিকাৰ কৰিছে। আজি আমাৰ বৰ আনন্দৰ দিন। এই উপলক্ষে তোমাক মুক্তি দিলোঁ। তুমি এতিয়া তোমাৰ কেম্পলৈ যোৱা। বীৰত্বৰ পুৰস্কাৰ হিচাপে তোমাক এইখিনি বস্তু দিছোঁ।’—এই বুলি এখন কটি আৰু অলপ গাহৰিৰ মাংস দিলে।

ঘটনাটো অপ্ৰত্যাশিত আৰু বিস্ময়কৰ আছিল। কটিখন আৰু মাংসখিনি মই বুকুৰ মাজত ললোঁ। মই ইমান আনন্দিত হৈ পৰিছিলোঁ যে কমাণ্ডাৰক ধন্যবাদ জনাবলৈকো

পাহৰি গ'লোঁ। মৃত্যুৰপৰা এইবাবো বক্ষা পৰিলোঁ। মৃত্যু যেন মোৰ ওচৰেদি দৌৰি পাবহৈ গুচি গ'ল।”

“কমাণ্ডাৰৰ কোঠাৰপৰা মই কোনো মতে বাহিৰলৈ ওলাই আহিছিলোঁ, বাহিৰতহে—মোৰ ভবিছখন থৰকবৰকৈ কঁপিব ধৰিলে। কোনোমতে আহি কেম্প পালোঁ। মজিয়াত সংজ্ঞাহীন হৈ বহুত সময় পৰি আছিলোঁ। যেতিয়া জ্ঞান ঘূৰাই পাওঁ তেতিয়া কেউকাষে কেৱল অন্ধকাৰ। কমাণ্ডাৰৰ কামত ঘটা সকলো ঘটনা বন্ধু-বৰ্গৰ আগত বিৱৰি কলোঁ। লগত অনা কটি আৰু মাংসখিনি সকলোকে ভগাই দিব লাগিব; কিন্তু বাতিপুৱালৈ অপেক্ষা কৰিব লগা হ'ল। বাতিপুৱা কটিখনৰ সৰু সৰু টুকুৰা কৰি মাংসখিনিৰে আটায়ে সমানে ভগাই খালোঁ।”

অতি সোনকালে আমাৰ মাজৰপৰা তিনিশ ডেকা সৈনিকক জলাশয় এটা সিঁচিবলৈ পঠাই দিলে। তাৰপৰাই আমাক কৰ অঞ্চলত কয়লাৰ খনিত কাম কৰিবলৈ দিলে। ১৯৪৪ চনলৈ আমি তাতেই কাম কৰিছিলোঁ। ইতিমধ্যে কছ সৈন্ত-বাহিনীয়ে জাৰ্মানীৰ ওপৰত প্ৰচণ্ড আক্ৰমণ চলাইছে। এতিয়া আৰু ফেচিষ্টসকলে আমাক লৈ আগৰ দৰে উপহাস নকৰে। এদিনাখন এজন লেফটেনেণ্টে আমাৰ মাজৰপৰা যুদ্ধৰ সময়ত গাড়ী চলোৱাৰ অভিজ্ঞতা থকা লোক বিচাৰিলে। আমি সাতজন ওলাই আহিলোঁ। যুদ্ধৰ সময়ত আমি ড্ৰাইভাৰ আছিলোঁ। আমাক পট্ছদামলৈ পঠাই দিলে। পট্ছদাম পোৱাৰ লগে লগে আমাক ছটা ভাগত বিভক্ত কৰিলে। মই ত'দতত কাম কৰিব লাগিব। অৰ্থাৎ জাৰ্মানসকলৰ প্ৰতিৰক্ষা ব্যৱস্থা অধিক শক্তিশালী কৰা সংগঠনত।

মই এজন জাৰ্মান ইঞ্জিনীয়াৰৰ কাৰণে ‘ওপলে-আড্‌মিৰাল’

গাড়ী চলাব লগাত পাৰিলোঁ। মেজৰ পদৰ অধিকাৰী এই ইঞ্জিনীয়াৰজন এজন খুলন্তৰ পুৰুষ। মানুহজন যিমান ওখ আছিল তিমান শকতো আছিল। তেওঁৰ গাত কমেও এমোন চৰি আছিল।

তেওঁ চিগাৰেট খালে চিগাৰেটৰ ধোৱা ষ্টীম ইঞ্জিনৰ দৰে তেওঁৰ মুখৰপৰা বাহিৰ হয়। তেওঁৰ আহাৰ খোৱা দৃশ্য আৰু বেছি ভয় লগা। গিলাচৰ পিছত গিলাচ মদ খায়। কেতিয়াবা কেতিয়াবা চলন্ত গাড়ী বখায়ো মদ খায়। ভাল মেজাজত থাকিলে মোলৈকো কুকুৰক দলিয়াই দিয়া দি দিয়ে। মোক হাতে হাতে নিদিয়ে, দিলে হয়তো তেওঁৰ মৰ্যাদা হানি হব পাৰে। লাহে লাহে মই, দেখিবলৈ মানুহৰ দৰে হলোঁ। ওজনো বাঢ়িল।

পোন্ধৰ দিনমান মই এইজন ইঞ্জিনীয়াৰক লৈ পট্ছদাম আৰু বাৰ্লিনৰ মাজত যাতায়াত কৰিছোঁ। তাৰ পিছত তেওঁক বণক্ষেত্ৰলৈ পঠাই দিলে। কছসৈন্যক বাধা দি নিজৰ প্ৰতিৰক্ষা শক্তিশালী কৰাৰ গুৰুদায়িত্ব তেওঁৰ ওপৰত পৰিল। মই বাতি বাতি বিছনাত পৰোঁ আৰু ভাবোঁ কেনেকৈ দেশলৈ পলাই যাব পাৰোঁ।

পোলোটস্ক নগৰ। ছবছৰ পিছত ইয়ালৈ আহি প্ৰথম-বাৰৰ বাবে কছ কামানৰ গৰ্জন শুনিলোঁ। মোৰ মনত নতুন আশাৰ সঞ্চাৰ হ'ল। মোৰ মন আনন্দত নাচি উঠিল। ইৰিণাক প্ৰথম লাভ কৰিবৰ দিনাও মই ইমান আনন্দ পোৱা নাছিলোঁ।

পোলোটস্ক নগৰৰ দহ-বাৰ মাইল দূৰত যুদ্ধ চলিছে। নগৰৰ জাৰ্মান সৈন্তবাহিনী ভাগৰি পৰিছে। মোৰ মেজৰ চাহাবো হতাশ হৈ পৰিছিল। হুচিন্তাৰপৰা হাত সাৰিবলৈ মদৰ

উপৰি মদহে খাইছিল। দিনত তেওঁক লৈ নগৰ প্ৰতিবন্ধাৰ কাম দেখুৱাব লাগে আৰু বাতি হলে তেওঁ অকলে অকলে মদ খায়।

মোৰ সুযোগ আহিছে। মই বন্ধা পৰিবই লাগিব। পলাই যাব লাগিব। কিন্তু অকলে নাযাওঁ। ভাবিলোঁ—মেজৰ ইঞ্জিনীয়াৰ পেটুৱা চাহাবকো নিব লাগিব। কামত আহিব। বাটত এটা আট্টে সেৱমান ওজনৰ লোহাৰ বুৰা পালোঁ। অতি সাৱধানে মই বহা আসনৰ তলত লুকুৱাই ৰাখিলোঁ। এডাল টেলিফোনৰ তাঁৰ আৰু আন কিছুমান প্ৰয়োজনীয় বস্তু সংগ্ৰহ কৰি বহা আসনৰ তলত লুকুৱাই ৰাখিলোঁ।

আন এদিনাখন গধূলি। ষ্টেচনৰপৰা ঘূৰি আহোঁতে এজন মাতাল জাৰ্মান সৈনিক মোৰ চকুত পৰিল। সি ইমান বেছিকৈ মদ খাইছিল যে বেৰত ধৰিও থিয় দি থাকিব পৰা নাছিল। মই এই সোণালী সুযোগ গ্ৰহণ কৰিলোঁ। একমুহূৰ্ত্তও পলম নকৰি গাড়ী থমাই মই মাতাল সৈনিকজনক এখন নিৰ্জন ঠাইলৈ লৈ গলোঁ। তৎক্ষণাত তাৰ ইউনিফৰ্ম খুলি ললোঁ, আনকি টুপিটোও। এই সকলো বস্তু মই বহা আসনৰ তলত লুকাই ৰাখিলোঁ।

২৯ জুন। সময় বাতিপুৱা। মেজৰে আদেশ দিলে তেওঁক নগৰৰপৰা ব্ৰহ্মনিত সাগৰৰ পিনে নিব লাগে। আনন্দত মোৰ মন নাচি উঠিল। জানোৱাৰটোৱে অত্যধিক মদ খাই পিছৰ চিটত শুই পৰিছে। অচেতন হৈ পৰি আছে। মই কপাল স্পৰ্শ কৰি তাক পৰীক্ষা কৰিলোঁ। তাক হত্যা কৰাৰ অভিপ্ৰায় মোৰ নাছিল—জীয়াই জীয়াই ধৰি নিয়াৰ কথাহে ভাবিছিলোঁ। যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ সিপাৰত আমাৰ সৈনিকে তেওঁৰ-

পৰা বহু লাগতিয়াল নথিপত্ৰ বাহিৰ কৰিব পাৰিব। প্ৰথমে গাড়ী স্পীদত চলালোঁ। তাৰ পিছত স্পীদ লাহে লাহে কমাই দি এটা সময়ত ৰখালোঁ। মেজৰৰ পকেটৰপৰা পিস্তলটোও হস্তগত কৰিলোঁ। গাড়ীৰ জোকাৰণিত ছিটৰপৰা বাগৰি পৰিব নোৱাৰাকৈ টেলিফোনৰ তাঁৰেৰে তেওঁক বান্ধি ললোঁ। তাৰ পিছত বেগাবেগীকৈ জাৰ্মান ইউনিফৰ্মটো পিন্ধি ললোঁ। লাহে লাহে গাড়ী চলাব ধৰিলোঁ। কিছুদূৰ আগবাঢ়ি গৈ যুদ্ধ ক্ষেত্ৰৰ পিনে বায়ুবেগে গাড়ী চলালোঁ। জাৰ্মান সীমা পাবৰ সময়ত ইচ্ছা কৰিয়েই মই গাড়ীৰ স্পীদ কমাই দিলোঁ—যাতে বুজিব পাৰে গাড়ীৰ ভিতৰত এজন জাৰ্মান সৈনিক আছে। সিহঁতে প্ৰথমে হাতেৰে আগলৈ নাযাবলৈ ইঙ্গিত দিলে। তাৰ পিছত চিঞৰি চিঞৰি কলে, ‘আগলৈ নাযাবা।’ কিন্তু মই যেন সিহঁতৰ ইঙ্গিত একো বুজা নাই—এই ভাব দেখুৱালোঁ। দৃবন্ত বেগে গাড়ী চলালোঁ। ফুল স্পীড।

জাৰ্মান সৈন্যই ভালকৈ বুজি উঠাৰ আগতেই মই সিহঁতৰ মেচিন গানৰ আয়ত্তৰ সীমা এবাই আহিছিলোঁ।

জাৰ্মান সৈন্যই পিছত মোলৈ গুলী চলাইছিল। কহু সৈন্যয়ো আগ পিনৰপৰা গুলী চলালে। গুলীবৰ্ষণৰ ফলত মোৰ গাড়ীৰ উইল্ডশিল্ড আৰু ৰেডিয়েটাৰ ভাগি গ’ল। মোৰ সৌভাগ্য যে গুলী মোৰ গাত লগা নাছিল।

মই তেতিয়া কহু দেশত। গাড়ীখন আগুৱাই নি এটা পুখুৰীৰ পাৰত গছ এডালৰ তলত ৰাখিলোঁ। আমাৰ সৈন্যই—মোলৈ সঙ্গীন দাঙি আগুৱাই আহিছে। এজন কহু সৈনিকে চিঞৰি উঠিল—‘ফেচিষ্ট! অসভ্য, বৰ্বৰ। তই পথ ভুল কৰি মৰিব আহিছ।’—মই তৎক্ষণাত টুপিটো খুলি

তেওঁৰ ভবিষ্যৎ ওচৰত থলোঁ। তাৰ পিছত জাৰ্মানী ইউনিফৰ্ম খুলি দিলোঁ। অতি নম্ৰভাৱে তেওঁক কলোঁ,—‘কছ ডেকা, তুমি জানো মোৰ চেহেৰা দেখিয়ে বুজা নাই যে মই জাৰ্মান নহওঁ? মোৰ জন্ম ভেবোনেজ প্ৰদেশত তাতেই মই ডাঙৰ দীঘল হৈছোঁ; তুমি জানো এতিয়াও বুজিব পৰা নাই যে মই যুদ্ধ বন্দী আছিলোঁ? যোৱা, গাড়ীৰ ভিতৰত এজন কেচিষ্ট আছে—তাৰ ব্ৰিফ্কেছটো আগেয়ে লৈ আহ। তাৰ পিছত মোক তোমালোকৰ কমাণ্ডাৰৰ ওচৰলৈ লৈ বলা। এয়া লোৱা মোৰ পিস্তল।’ কচ সৈনিকজনে মোক তেওঁলোকৰ কৰ্ণেলৰ ওচৰলৈ লৈ গ’ল। তেৱেঁই এই ডিভিজনৰ কমাণ্ডাৰ।

ইতিমধ্যে মই গা-পা ধুই পেট ভৰাই খাই ললোঁ। বহু বছৰৰ পিছত আজিহে যেন পেট ভৰাই খাবলৈ পাইছোঁ। তেওঁলোকে মোক এযোৰা নতুন পোছাক দিলে। অলপ সময় জিৰণি লৈ নতুন পোছাক পিন্ধি বীৰদৰ্পে কৰ্ণেলৰ আগুৰগ্ৰাউণ্ড অফিচত উপস্থিত হলোঁ। কৰ্ণেলে চকীৰপৰা উঠি আহি মোৰ লগত কৰমৰ্দন কৰি মোক তেওঁৰ বুকুৰ মাজত সায়তি ধৰিলে।

জাৰ্মান সৈন্যৰ ওচৰৰপৰা তুমি এক বৃহৎ উপঢৌকণ লৈ আহিছা। তোমাৰ সেই মেজবজন আমাৰ কাৰণে বহু ডজন সৈনিকতকৈও বেছি মূল্যবান। তোমাক বিশেষ সন্মানেৰে বিভূষিত কৰিবলৈ মই ওপৰালালৈ লিখিছোঁ।

আনন্দেৰে মোৰ বুকু ওফন্দি উঠিল। আনন্দতে কৈ উঠিলোঁ—‘কমবেড্ কৰ্ণেল, অনুগ্ৰহ কৰি মোক এটা পদাতিক ইউনিটত ভৰ্তি কৰি লওঁক।’

কৰ্ণেলে হাঁহি হাঁহি মোৰ পিঠিত চপৰিয়াই কলে,—‘তুমি

কেনেকৈ সৈনিক হবাহে? তুমি দেখোন ভালকৈ থিয় হবই নোৱাৰা। মই তোমাক হাস্পাতাললৈ পঠাই দিওঁ, তাত পুষ্টিৰ খাচ খাই তুমি হেৰোৱা স্বাস্থ্য ঘূৰাই আনা। নতুনকৈ স্বাস্থ্য লাভ কৰাৰ পিছত তুমি ঘৰলৈ যাব লাগিব। এমাহৰ ছুটী মই মঞ্জুৰ কৰিম। ঘৰলৈ গৈ ল’ৰা-তিৰোতাৰ লগত এমাহ সুখ-শান্তিৰে কটাই যেতিয়া ঘূৰি আহিবা তেতিয়াহে তোমাক ইউনিটত ভৰ্তি কৰি লম।’

কৰ্ণেল আৰু আন আন অফিচাৰসকলৰ লগত কৰমৰ্দন কৰি মই বিদায় ললোঁ। বাহিবলৈ ওলাই অহাৰ লগে লগে মোৰ মূৰটো আচন্দ্ৰাই কৰিব ধৰিলে। যোৱা দুই বছৰ শত্ৰুৰ লগত থাকি মানৱীয় ব্যৱহাৰ একেবাৰে পাহৰি গৈছিলোঁ। শত্ৰুৰ কেম্পত কেৱল তোষামোদ কৰা আৰু বৰ্বৰহঁতৰ মাৰ খোৱাৰ অভ্যাসহে হৈছিল। এই অভ্যাস সলনি কৰিবলৈ মোৰ বহুদিনৰ প্ৰয়োজন হ’ল।

হাস্পাতালত ভৰ্তি হৈয়েই ইৰিণালৈ এখন চিঠি লিখিলোঁ। যুদ্ধলৈ অহাৰ পিছৰপৰা এইখন মোৰ এখন স্মৰণীয় দীঘল চিঠি। চিঠিত মই বন্দী হোৱাৰ কথা, মুক্তি পোৱাৰ কথা, জাৰ্মান মেজবক বন্দী কৰি অনা বাবে মোক দিব খোজা পুৰস্কাৰৰ কথা—মুঠতে যুদ্ধৰ আৰম্ভণিৰপৰা সকলো কথা অতি বীৰত্বৰে বৰ্ণনা কৰি গোঁৱৰ অনুভৱ কৰিলোঁ।

হাস্পাতালত কেই সপ্তাহমান খালোঁ আৰু শুলোঁ। কিন্তু একেবাৰে পেট ভৰাই খাবলৈ নিদিয়ে। অলপ অলপকৈ কেইবাবাৰো দিয়ে। ডাক্তৰে কলে যে একেবাৰে পেট ভৰাই খোৱাটো বৰ ভাল নহয়। এনেকৈ দুই সপ্তাহ পাৰ হৈ গ’ল। এতিয়া আৰু খোৱাৰ ইচ্ছা নাই। মাত্ৰ ইৰিণাৰপৰা চিঠি-পত্ৰ পোৱাৰ আশাত ৰৈ থাকোঁ। বিছনাত শুই শুই কেৱল

ইবিণা আৰু ল'ৰা-ছোৱালী কেইটাৰ কথা চিন্তা কৰোঁ। মনটো নানা দৃষ্টিভাৱে ঠাৱ খাই পৰে। হতাশাত মাজে মাজে অৱস হৈ পৰোঁ।

তৃতীয় সপ্তাহত এখন চিঠি পালোঁ; কিন্তু ইবিণাৰ নহয়। এজন প্ৰতিবেশীৰ। এখন সাংঘাতিক চিঠি। এনে ভয়াবহ মৰ্মস্তুদ চিঠি যেন মোৰ কোনো শত্ৰুইও কেতিয়াও নাপায়।

জাৰ্মান সৈন্যই বিমানবপৰা বোমাবৰ্ষণ কৰোঁতে মোৰ ঘৰৰ ওপৰত পৰে। সেই সময়ত ইবিণা আৰু ছোৱালী দুজনী ঘৰৰ ভিতৰতেই আছিল। পিছত সিহঁতক আৰু বিচাৰি পোৱা নগ'ল। মোৰ ঘৰ যি ঠাইত আছিল আজি তাত ঘৰৰ কোনো চিন মোকাম নাই। মোৰ কেউকাষে ধুঁৱলী-কুঁৱলী দেখিলোঁ। পৃথিৱীখন যেন হঠাৎ অন্ধকাৰ হৈ পৰিল—বহু সময় পিছত আকৌ চিঠিখন দ্বিতীয়বাৰৰ কাৰণে পঢ়ি শেষ কৰিলোঁ। ইবিণা নাই! ছোৱালী দুজনীও নাই! কিন্তু আনটোলি! তেওঁ জনাইছে যে আনটোলি নগৰত আছে। যোৱাৰ সময়ত মাত্ৰ সি বোলে কৈ গৈছিল যে, সৈনিকৰ কাৰণে নাম ভৰ্তি কৰিবলৈ গৈছে।

মোৰ চকুৰে ধাবাসাৰে চকুপানী বৰলৈ ধৰিলে। বুকুৰ স্পন্দন যেন বন্ধ হৈ যাব খোজে। অতীতৰ স্মৃতিয়ে মোক মৰ্মাহত কৰি তুলিলে। মোৰ মনত পৰিল ছবছৰ আগৰ কথা। ইবিণাবপৰা বিদায় লোৱাৰ সেই শেষ মুহূৰ্তটোৰ কথা। সিদিনা ইবিণাই মোক কোনোমতেই তেওঁৰ ছবছৰ স্নেহ-বন্ধনবপৰা এৰি দিব খোজা নাছিল। কোনোবাই কাণে কাণে কোৱা শুনিওঁ। 'এই জীৱনত আমাৰ আৰু দেখা নহব আন্দ্রে।' এয়া বিদায়ৰ শেষমুহূৰ্তত ইবিণাৰ শেষ সংলাপ। আজিহে উপলব্ধি কৰিব পাৰিছোঁ ইবিণাই মোক

কিয় সিদিনা এৰি দিব খোজা নাছিল। ইবিণাৰ ফুল-কোমল অন্তৰে যেন আগলি বিপদৰ কিবা সঙ্কেত পাইছিল।

মোৰ সুখৰ সংসাৰ ভাঙি চুবমাৰ হৈ গ'ল। কিন্তু এইখন সংসাৰ গঢ়ি তুলিবলৈ মই বহুত কষ্ট কৰিব লগা হৈছিল। মুহূৰ্তৰ ভিতৰতে সকলো নিঃশেষ হৈ গ'ল। মাত্ৰ বাকী থাকিলোঁ মই। সকলোবোৰ সপোন সপোন যেন লাগিল। বন্দী হৈ থকা কালছোৱাত কিমান যে কল্পনা কৰিছিলোঁ— ল'ৰা-ছোৱালী কেইটাৰ কথা ভাবি নিজকে নিজে শান্তি লভিছিলোঁ। আৰু ইবিণাৰ কাষ পাবলৈ কিমান যে আশা কৰিছিলোঁ। ইবিণাজনী মোৰ !!—কিন্তু ...।

হঠাৎ মানুহজন নীৰৱ হৈ পৰিল। তেওঁৰ চকুৰপৰা ছটাৰি চকুলোঁ বাগৰি গ'ল—শোকাশ্ৰু। মাত কঁপিছে। কিন্তু তৎক্ষণাত পৰিস্থিতিটো আয়ত্ব কৰি শান্ত স্তম্ভিতভাৱে কলে—'আহা ভাই অলপ ধূমপান কৰোঁ—'

□ □ □ □

আমি আকৌ চিগাৰেট জ্বলালোঁ। বানপানীত খেতি পথাৰ বুৰ গৈছে। পৃথিৱী প্লাবিত কৰি বানপানীৰ তাণ্ডৱ নৃত্য চলিছে। পানীৰ লগে লগে ভাঁহি আহিছে কাঠবোৰ। এটা কাঠখোলা চৰাইৰ শব্দ আহি কাণত পৰিছে। গৰম বতাহ গাত লাগিছে। আলভাৰ গছবোৰবপৰা বতাহৰ লগত কিবা এটা মৰ্মৰ ধ্বনি ভাঁহ আহিছে।

বসন্তকালৰ আগমনি। প্ৰকৃতিয়ে প্ৰাণৱন্ত আৰু জীৱন্ত হৈ বসন্তক মধুৰ আহ্বান জনাইছে। আকৌ নিবিড় নীৰৱতা। মাত্ৰ চিগাৰেটৰ ধোঁৱা উৰিছে। এই নীৰৱতা মোৰ কাৰণে

অসহকৰ হৈ উঠিছিল। সেই নিস্তব্ধতা ভঙ্গ কৰি মই তেওঁক সুধিলোঁ—‘তাৰ পিছত কি হ’ল, বন্ধু?’

‘তাৰ পিছত কি হ’ল’—এটা দীঘল ছমুনিয়াহ কাটি অনিচ্ছাসহেও তেওঁ কবলৈ ধৰিলে, ‘কৰ্ণেলৰপৰা মই এমাহৰ ছুটি ললোঁ। এসপ্তাহ পিছত মই মোৰ জন্মস্থান ভেবোনেজ পালোঁ। কিন্তু আচৰিত। মই স্তম্ভিত হলোঁ। মোৰ শিৰাই শিৰাই যে প্ৰচণ্ড গতিত বিছাৎ প্ৰবাহিত হবলৈ ধৰিলে।... যি ঠাইত মোৰ ঘৰ আছিল তাত বৰ্তমান এটা প্ৰকাণ্ড খাল। ঘৰবাৰীৰ কোনো চিন মোকাম নাই। ওচৰৰ মানুহ-ছনুহ কোনো নাই। হয়তো বোমা পৰাৰ পিছতেই গুচি গৈছে। সেই খালটো বোকা পানীৰে ভৰি পৰিছে। চাৰিওপিনে কেৱল শূন্যতা। গভীৰ বাতিৰ শ্মশানৰ দৰে নিতাল নিঃশব্দ। এক জঁয়াল পৰিবেশ। সেই ঠাইত থিয় দি মই কেৱল চকু-পানী টুকিলোঁ, হিয়াধুনি কান্দিলোঁ। চাৰিওফালৰ এক শূন্যতাই যেন মোক আৱৰি ধৰিলে। এক মুহূৰ্ত্ত সময়ো যেন মই ভেবোনেজত থাকিব নোৱাৰা হলোঁ। পুনৰ মই আমাৰ ডিভিজনলৈ ঘূৰি গ’লোঁ।

তিনিমাহৰ পিছত মই আনটোলিৰপৰা এখন চিঠি পালোঁ। মোৰ মন আনন্দত নাচি উঠিল। সি এটা ফ্ৰণ্টৰপৰা চিঠি দিছে। বহুত কষ্ট কৰি সি মোৰ ঠিকনাটো সংগ্ৰহ কৰিছে। চিঠিৰপৰা জানিব পাৰিলোঁ যে আনটোলিয়ে আৰ্টিলাৰি কলেজৰপৰা অনাৰ্চ লৈ পাছ কৰি ফ্ৰণ্টত যোগ দিছে। বৰ্তমান সি কেপ্তেইন। ল’ৰাজনৰ কথা ভাবি গোঁৱৰতে মোৰ বুকু ফুলি উঠিল। মোৰ সন্তান আজি কেপ্তেইন! এটা বেটেলিয়নৰ কমাণ্ডাৰ। তাৰ সন্মুখত আছে এক সুন্দৰ উজ্জ্বল ভবিষ্যত। মোৰ আনন্দৰ যেন সীমা নোহোৱা হ’ল।

বাতি বাতি মই আনটোলিক লৈ সপোন দেখিব ধৰিলোঁ। যুদ্ধ শেষ হলে আনটোলিৰ বিয়া পাতি দিম। মোৰ দুখময় জীৱনৰ শেষখিনি নাতি-নাতিনীৰ মাজত শান্তিৰে কটাই দিম। কিন্তু মোৰ মনৰ আশা মনৰ মাজতেই মাৰ গ’ল—পূৰণ নহ’ল। ... শীতকালত আমাৰ সৈন্য আগবাঢ়ি গৈছে। আনটোলিলৈ চিঠি লিখিবৰ সময় নাই। কিন্তু আমি পৰস্পৰে ওচৰ আহি পাইছোঁ। আমি তেতিয়া জাৰ্মানীৰ ৰাজধানীৰ ওচৰত। আনটোলিক চাবলৈ মোৰ বৰ ইচ্ছা হ’ল। অৱশেষত সেই দিনটো আহিল। বিজয় উৎসৱৰ দিন। কিন্তু জীৱিত আনটোলিক দেখাৰ সৌভাগ্য মোৰ নহ’ল। মোৰ প্ৰাণৰ আনটোলি জাৰ্মান ফেচিষ্টৰ গুলীত প্ৰাণ হেৰুৱাইছে।

আবেলি কমাণ্ডাৰে মোক মাতি পঠালে। তেওঁৰ লগত এজন আৰ্টিলাৰি অফিচাৰ বহি আছে। মই যোৱাৰ লগে লগে তেওঁ থিয় দিলে, যেন মইহে তেওঁৰ অফিচাৰ। কমাণ্ডাৰে মোক উদ্দেশি কলে—‘শোকোলভ, এওঁ তোমাৰ লগত দেখা কৰিবলৈ আহিছে।’ কথাষাৰ কৈ কমাণ্ডাৰে গৈ দুবৈৰ খিৰিকীৰ কাষত থিয় দি থাকিল। এক আচহুৱা আৰু অভাৱনীয় পৰিবেশ দেখি মোৰ মন প্ৰাণ কঁপি উঠিল। লেফটেনেণ্ট কৰ্ণেলে মোৰ কান্ধত হাত দি কলে—‘সাহস গোটাই সকলো পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হব লাগিব—ভাগি পৰিলে নহব—তোমাৰ ল’ৰা আনটোলি শোকোলভে আজি যুদ্ধত প্ৰাণদান দিছে,—মোৰ লগত বলা।’

মোৰ হাত ভৰি কঁপিব ধৰিলে। আকাশখন যেন টুকুৰা টুকুৰ হৈ মোৰ মূৰৰ ওপৰত ভাঙি পৰিব ধৰিলে। কিন্তু সেই অৱস্থাতো মই অজ্ঞান হৈ নপৰিলোঁ। কৰ্ণেলৰ লগত কেনেকৈ মই ৰাস্তাৰ পিছত ৰাস্তা পাৰ হৈ গলোঁ—সেই কথা ভাবিলে

আজিও গা সিঁয়ৰি উঠে ১০০০ মোৰ আনটোলি! একমাত্র পুত্ৰ আনটোলি! ইবিগাৰ বুকুৰ ধন, মোৰ প্ৰাণৰ পুতুলা, কছ কমাণ্ডাৰ, সাহসী আনটোলি আজি অনন্ত শয়নত! বঙা মখমল কাপোৰেৰে তাৰ শৰীৰটো ঢকা। তাৰ সুন্দৰ কোমল মুখখনি আজি নিশ্চল। চকুৰ উজ্জলতা গ্লান হৈ গৈছে— কিন্তু তথাপি যেন অপলক দৃষ্টিৰে মোৰ পিনে চাই আছে। ওঁঠত যেন আজিও বিৰিঙি আছে শৈশৱৰ সেই মৰম লগা হাঁটিটো। আনটোলিৰ মৃতদেহৰ ওচৰত মই থিয় দি আছোঁ, লেফটেনেণ্ট আৰু বহুতো সৈনিক। মোৰ চকুৰে যেন বাৰিষাৰ বৃষ্টিধাৰা বাগৰি পৰিছে। মই কথা কব পৰা নাই, হুৰাওৰে কান্দিবও পৰা নাই, আনকি চকুৰ পতাও বন্ধ কৰিব পৰা নাই। একেথৰে চাই আছোঁ। কেৱল আনটোলিৰ মৃতদেহলৈ। লেফটেনেণ্ট কৰ্ণেলে এটা চমু ভাষণ দি আনটোলিৰ প্ৰশংসা আৰু আত্মাৰ সদগতি কামনা কৰিলে। গুণমুগ্ধ সৈন্যই চকুপানী টুকিলে ১০০ লাহে লাহে মোৰ চকুপানী-বোৰ গোট মাৰি গ'ল। মোৰ চকুত সেইদিনা আৰু পানী নাছিল—সেই কাৰণে সিদিনাৰ প্ৰতিটো কথাই আজিও মোৰ মনত আছে।

জাৰ্মানীৰ মাটিত মোৰ প্ৰাণৰ পুতুলা আনটোলিক কবৰ দিলোঁ। নিয়মমতে সামৰিক সম্বৰ্ধনা জনাই, টোপধ্বনি কৰি কছ সৈন্যই তেওঁলোকৰ মৰমৰ কমাণ্ডাৰক শেষ বিদায় সন্তাষণ জনালে।মোৰ ইউনিটলৈ মই ঘূৰি আহিলোঁ। কিন্তু মই আৰু সেই সৈনিক হৈ থকা নাই। দুদিন পিছতেই ময়ো সামৰিক বাহিনীৰপৰা অৱসৰ পালোঁ। কিন্তু এতিয়া মই ক'লৈ যাওঁ? ভেবোনেজলৈ? নহয়, তালৈ কেতিয়াও যাব নোৱাৰোঁ। মোৰ এজন পুৰণা বন্ধুয়ে সৈন্য বিভাগৰপৰা

অৱসৰ গ্ৰহণ কৰি উৰিউপিনস্কত বাস কৰিছে। বন্ধুৰ অনুৰোধ বন্ধা কৰি মই তেওঁৰ ঘৰতে উঠিলোঁগৈ।'

মোৰ বন্ধুৰ কোনো সন্তান নাই। নগৰত নিজৰ ঘৰতে বাস কৰি আছে। বন্ধুয়ে কাৰ্যক্ষমতাহীন পেন্‌চন পাইছে। তথাপি বৰ্তমান তেওঁ এটা ডিপোত গাড়ী চলায়। ময়ো তাতেই এটা কাম সংগ্ৰহ কৰি ললোঁ। মই বন্ধুৰ ঘৰতে স্থায়ীভাৱে থকাৰ সিদ্ধান্ত কৰিলোঁ। মোক এটা বেলেগ কোঠা দিলে। আমি গাড়ীৰে নগৰৰ বাহিৰৰপৰা মালবস্তু কঢ়িয়াওঁ। শীতকালত আমাৰ কাম আছিল কেৱল শস্ত্ৰ কঢ়িওৱা। এই সময়তে মই মোৰ আন এজন ল'ৰাৰ সন্ধান পাওঁ—যিজনে এতিয়া নদীৰ পাৰৰ বালিত খেলা কৰি আছে।

দূৰৈৰপৰা ট্ৰিপ এটা আনি ভাগৰতে এখন বেঠুৰাত বহিব লগা হয়। ক্লান্তি আৰু অৱসাদ দূৰ কৰিবলৈ এগিলাচ ভদ্কাৰ অপূৰ্ব আৰাম অনুভৱ কৰোঁ। ইতিমধ্যে ভদ্কা খোৱা বেয়া অভ্যাসটো মোৰ আকৌ হৈছিল। এদিন বেঠুৰাত বহি থাকোঁতে সৰু ল'ৰা এটাৰ ওপত মোৰ চকু পৰিল। ছুৰ্ভগীয়া মাউৰা ল'ৰাৰ দৰে দোকানৰ সম্মুখত ল'ৰাটো থিয় হৈ আছিল। হাত মুখ লেতেৰা জখলা, কানি-কাপোৰ তেনেই অপৰিষ্কাৰ; কিন্তু চকুযুৰি সপ্ৰতিভ। শিশুটিক দেখি মোৰ অন্তৰত দয়া ওপজিল। মানুহে তাক যি দিয়ে তাকে খায়। মই সদায় কাম শেষ কৰি তাক চাবলৈ দৌৰি আহোঁ।

এনেকৈ চাৰিদিন পাৰ হ'ল। চৰকাৰী পামৰপৰা শস্ত্ৰ বোজাই দি পোনেই আহিছোঁ বেঠুৰালৈ। ল'ৰাটোৱে বেঠুৰাৰ খটখটাত বহি ভৰিৰে মাটিত কিবা কিবি আঁকিছে। মোৰ অন্তৰত তালৈ বৰ মৰম ওপজিল। অনুমান হ'ল তাৰ বৰ

ভোক লাগিছে। গাড়ীৰ থিৰিকীৰে মই তাক মাতিলোঁ,
'ভাৰ্ণিয়া এইপিনে আহ। দৌৰি গাড়ীত উঠ।'

সি দৌৰি আহি গাড়ীৰ পা-দানিত উঠি ললে।

দুৱাৰ খুলি দিলোঁ। সি মোৰ সোঁপিনে বহিল।
এইবাৰ সি মোক সুধিলে, 'মোৰ নাম যে ভাৰ্ণিয়া তুমি
কেনেকৈ জানিলা?' চলন্ত গাড়ীৰ ভিতৰতে মই ভাৰ্ণিয়াৰ
লগত দুই এটা কথা পাতিলোঁ।

মই সুধিলো, 'ভাৰ্ণিয়া তোমাৰ দেউতাৰা ক'ত?'

'যুদ্ধত মৃত্যু হৈছে।'

'তোমাৰ মা-বা?'

'মাও নাই। আমি তেতিয়া বেল গাড়ীৰে আহি
আছিলোঁ। গাড়ীত বোমা পৰি মা মৰিল।'

'তোমাৰ কোনো আপোন মানুহ নাই নেকি?'

'নাই—'

'বাতি তেনেহলে ক'ত থাকা?'

'য'তেই বাতি হয়, তাতেই শুই থাকোঁ। মোৰ কোনো
থকা ঠাই নাই। দোকানৰ বাবান্দা, বাস্তাৰ দাঁতিৰ ফুটপাথ,
গছৰ তল আদিয়ে মোৰ ঘৰ।'

ল'ৰাটোৰ মৰম লগা, কিন্তু তাৰ মৰ্মস্তুদ কথা শুনি বৰ
কষ্ট কৰিহে মই চকুপানী বন্ধ কৰিলোঁ; মনতে ঠিক কৰি
পেলালোঁ—'ইয়াক মোৰ নিজৰ ল'ৰা কৰি ললে হানি কি?'
এই চিন্তাই মোক বহুত সময় কোমল কৰি ৰাখিলে।
মই সুধিলোঁ, 'ভাৰ্ণিয়া, তুমি জানা নে মই কোন? মই
তোমাৰ দেউতা।' লগে লগে সি মোৰ গলত সাৰট মাৰি
ধৰিলে। কপালত, গালে মুখে চুমা খালে। মইনা মাতেৰে
ভাৰ্ণিয়াই কব ধৰিলে—'তুমি যে মোৰ দেউতা এই কথা

মই বহু আগেয়ে জানো। মই জানিছিলোঁ যে তুমি
মোক বিচাৰি উলিয়াবাই।' ভাৰ্ণিয়াৰ কথা শুনি মোৰ
বুকখন কঁপি উঠিল। চকু দুটা চকুপানীৰে চলচলীয়া হ'ল।
মই কঁপিব ধৰিলোঁ। কেনেকৈ গাড়ী চলাওঁ—মোৰ বৰ ভয়
হ'ল। হঠাৎ গাড়ীৰ ষ্টাৰ্ট বন্ধ কৰি দিলোঁ। এক অপ্রকৃতিস্থ
অৱস্থাই মোক অস্থিৰ কৰি তুলিলে। ভাৰ্ণিয়া মোৰ বুকুৰ
মাজত সোমাই পৰিল। বুকুৰ মাজত ভাৰ্ণিয়াক লৈ মই
প্রকৃতিস্থ হবলৈ চেষ্টা কৰি গাড়ীৰ ষ্টিয়েৰিঙত আকৌ হাত
দিলোঁ। মৰম আকলুৱা ভাৰ্ণিয়াৰ দৰদী কথাত মোৰ চকুপানী
বৈ আহিল।

গেটত গাড়ীখন ৰাখি মই মোৰ নতুন অতিথি ভাৰ্ণিয়াক
কোলাত লৈ ঘৰ সোমালোঁ। সিও তাৰ সকলো হাত দুখনেৰে
মোৰ গলত জোৰকৈ সাৰটি ধৰিলে। মোৰ বন্ধু আৰু বন্ধু-
পত্নী তেতিয়া ঘৰতে আছিল। মই মোৰ অতিথিক দেখুৱাই
গোবৰবে কলে—'অৱশেষত মই মোৰ ভাৰ্ণিয়াক পাইছোঁ।
আপোনালোকেও নিশ্চয় ভাৰ্ণিয়াক দেখি আনন্দিত হব।'
নিঃসন্তান বন্ধুপত্নীয়ে ঘটনাটো তৎক্ষণাৎ বুজি ললে।

ভাৰ্ণিয়াই কোলাৰপৰা নামিব নোখোজে। বহুত বুজাই
মই তাক গা-ধোৱা ঘৰলৈ নিলোঁ, চাবনেৰে গা-পা ধুৱাই
পৰিষ্কাৰ কৰি ললোঁ। বন্ধুপত্নীয়ে ভাৰ্ণিয়াক কটি আৰু
তৰকাৰী একপ্লেট খাব দিলে। তাৰ ভোক দেখি বন্ধুপত্নীয়ে
চকুপানী টুকিলে। সি দৌৰি গৈ কলে, 'আইতা আপুনি
কিয় কান্দিছে? দেউতাই মোক চাহৰ দোকানৰপৰা বুটলি
আনিছে।'

খোৱা লোৱাৰ পিছত ভাৰ্ণিয়াক নাপিতৰ ওচৰলৈ লৈ গৈ
চুলি কটাই আনিলোঁ। তাক বিছনাত শুৱাই থৈ তৎক্ষণাৎ

মই পথাৰবপৰা শস্ত্ৰ আনিলোঁগৈ। আহোঁতে বজাৰবপৰা ধুনীয়া চাৰ্টপেণ্ট এযোৰ কিনি আনিলোঁ। কিন্তু কাপোৰযোৰ ডাঙৰ হ'ল। বন্ধুপত্নীয়ে কাপোৰযোৰ অপচন্দ কৰি—‘মই কাপোৰ কিনিব নাজানো’ বুলি মিঠা-কাটা কথা শুনাই নিজে মেচিন উলিয়াই নতুনকৈ চিলাই কৰি দিলে।

ভাৰ্ণিয়াৰ লগত মই শুই পৰিলোঁ। বহুদিন পিছতহে যেন আজি মই শান্তিৰে শুব পাৰিলোঁ। আজি মোৰ মন যেন আনন্দত নাচি উঠিছে। কিন্তু বাতিৰ অন্ধকাৰ ভেদি চাকি জ্বলাই ভাৰ্ণিয়াৰ সেই কোমল মুখখন চোৱাৰ লোভ সামৰিব নোৱাৰিলোঁ। বাতিপুৱা টোপনিবপৰা উঠি মোৰ বুকুৰ বিষ অনুভৱ কৰিলোঁ। পিছতহে বুজিব পাৰিলোঁ যে বাতি শোওঁতে ভাৰ্ণিয়াই ভৰি ছখন মোৰ বুকুৰ ওপৰত তুলি দিছিল। তাৰ টোপনিটো বৰ বেয়া। বিছনাত বাগৰি থাকে আৰু ভৰি ছখন লগত থকা জনৰ ওপৰত তুলি দিয়ে। যি নহওক দুদিনৰ ভিতৰতে সেইটো মোৰ অভ্যাসত পৰিণত হ'ল।

এতিয়া আকৌ ভাৰ্ণিয়াক লগত লৈ নুশুলে মোৰ টোপনি নাহে। টোপনিত লালকাল ভাৰ্ণিয়াৰ মুখখনলৈ মই একেথৰে চাই থাকোঁ। তাৰ চুলিৰ কেঁচা গোন্ধ নাপালে যেন মোৰ বুকুৰ বেদনাৰ উপশম নহয়—

প্ৰথমে ভাৰ্ণিয়াক লৈ মই মহা মস্কিলত পৰিছিলোঁ। এতিয়া তাক বন্ধুপত্নীৰ কাষত ৰাখি মই কামলৈ যাওঁ; কিয়নো তাৰ খোৱা লোৱাৰ যত্ন লব লাগে। মোৰ দৰে এটুকুৰা কটি আৰু পিঁয়াজ এটা খাই সি থাকিব নোৱাৰে। কণী, গাখীৰ খুৱাবই লাগিব। তাৰ স্বাস্থ্যৰ প্ৰতি মই বিশেষভাৱে চকু দিব ধৰিলোঁ। এদিনাখনৰ কথা—অসম্ভৱ কাম। কাম কৰি

কৰি ভাগৰি পৰিছোঁ। আন দিনাৰ দৰে আজি ভাৰ্ণিয়াই দৌৰি আহি মোক সাৱটি ধৰা নাই। মুখখন ওন্দোলাই আছে। মোৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল যে নিশ্চয় কিবা জগৰ লাগিছে। ‘কি হ'ল মোৰ সোণ’—বুলি প্ৰশ্ন কৰাৰ লগে লগে ভাৰ্ণিয়া দৌৰি আহি মোৰ কোলাত উঠি সুধিলে—‘দেউতা তোমাৰ চামৰাৰ ক'লা কোটটো ক'ত?’ মোৰ কিন্তু কেতিয়াও চামৰাৰ কোট নাছিল। কিন্তু আজি নাথাকিলেও থাকিব লাগিব। সেয়েহে কলোঁ—‘ভেবোনেজত এৰি আহিলোঁ’। চামৰাৰ কোটৰ কথা সি এনেয়ে কোৱা নাছিল। বোধহয় তাৰ দেউতাকে সদায় চামৰাৰ কোট পিন্ধিছিল। সৰু ল'ৰাৰ স্মৃতি শক্তি বিজুলীৰ দৰে প্ৰখৰ।

আন এদিনাখন ভাৰ্ণিয়াৰ লগত মই এটা কঠিন প্ৰশ্নৰ সন্মুখীন হলোঁ—‘মোক বিচাৰি উলিয়াতে ইমান দিন লাগিল কিয়?’ ভাৰ্ণিয়াক মই কলোঁ,—‘সোণ তোমাক মই বহু ঠাই বিচাৰি ফুৰিছোঁ, জাৰ্মানী, পোলেণ্ড, ৰুচিয়া সকলো ঠাইতে—আৰু তুমি উৰিউপিনক্ষিত লুকাই আছা। প্ৰতি বাতিয়েই ভাৰ্ণিয়াৰ টোপনি নহালৈকে মই সহস্ৰ প্ৰশ্নৰ সন্মুখীন হওঁ।

অৱশেষত উৰিউপিনক্ষ মই এৰিব লগা হ'ল। হয়তো আৰু এবছৰ থাকিলোহঁতেন; কিন্তু নহ'ল। এদিন এটা দুৰ্ঘটনা ঘটি গ'ল। গাঁৱৰ মাজেদি গাড়ী চলাই যাওঁতে হঠাৎ মোৰ মূৰ ঘূৰালে। ষ্টিয়েৰিং ঠিককৈ ৰাখিব নোৱাৰিলোঁ। এজনী গাই গৰুক খুন্দিয়ালোঁ। লগে লগে হাহাকাৰ লাগি পৰিল। ট্ৰেফিক ইন্সপেক্টৰ আহি উপস্থিত। তেওঁ মোৰ লাইচেন্সখন জব্দ কৰিলে। গাইজনী অৱশ্যে অলপ পিছতেই উঠি দৌৰ মাৰিলে, কিন্তু মই মোৰ লাইচেন্স হেৰুৱাব লগাত

পৰিলো। তাৰ পিছত মই মোৰ গাঁৱৰ বন্ধু এজনলৈ (এতিয়া
ডাইভাৰ) চিঠি লিখিলো। তেওঁ মোক মাতি পঠাইছিল।
তেওঁৰ উপদেশ মতেই নতুন লাইচেন্স লবলৈ মই ভাৰ্ণিয়াক
লগত লৈ কাছাবীলৈ গ'লো।

মটৰ দুৰ্ঘটনাটো নঘটিলেও উৰিউপিনক্ষি এদিন মই
এবিবই লাগিলহেঁতেন। শোক-তাপ-জ্বালাত মই এনেকৈ
দগ্ধ হৈছো যে কোনো এখন ঠাইতে মই সৰহ দিন থাকিব
নোৱাৰাত পাৰিলো। অৱশ্যে এতিয়া আকৌ মোৰ সাংসাৰিক
চিন্তা আহিব ধৰিছে। ভাৰ্ণিয়া ডাঙৰ হৈ আহিছে—তাক
স্কুলত পঢ়াই ডাঙৰ মানুহ কৰাব লাগিব।

‘এনেকৈ ঘূৰি ফুৰিলে ভাৰ্ণিয়াই কষ্ট নাপায় নে?’

‘সিনো কিমান সময় খোজ কাঢ়ে! মোৰ কান্ধৰ ওপৰতে
দেখোন উঠি ফুৰে। তাৰ ভৰি দুখন বিবালেহে কেতিয়াবা
মাটিত নমাই দিওঁ।...’

এনেকৈ দিনবোৰ পাৰ হব ধৰিলে। মাজে মাজে চিন্তা—
এদিন ময়ো মৰি যাম, তেতিয়া ভাৰ্ণিয়াৰ কি হব? তাতে
আকৌ মাজে মাজে সপোনত ইৰিণাক দেখোঁ। ল'ৰা-ছোৱালী
কেইটাৰ লগত সপোনতে কথা পাটোঁ। ইৰিণাই কিন্তু মোক
ধৰা নিদিয়ে—ধৰিব বিচাৰিলেই আঁতৰি যায়। টোপনিৰপৰা
সাৰ পাই দেখোঁ—চকুপানীৰে মোৰ গাক তিতি গৈছে।

□ □ □ □

নাও আহিল। এই আচৰিত মানুহজনে মোৰ লগত
কবৰদৰ্শন কৰি বিদায় ললে। ‘ভাৰ্ণিয়া আহা, নাও আহিল।
বিদায় বন্ধু! আপোনাৰ কুশল হওক।’

“বিদায়! আপোনাৰ ভ্ৰমণ মঙ্গলময় হওক”—বুলি মই
তেওঁক বিদায় দিলো।

মহাযুদ্ধৰ বিভীষিকাত নিজৰ জন্মস্থান হেক্‌ৱাই পেলোৱা
ছুটি অনাথ। এওঁলোকৰ ভবিষ্যত কি? কোনে জানে
তেওঁলোকৰ ভবিষ্যত কি? কোনে জানে তেওঁলোকৰ সপোন
দিঠকত পৰিণত হব নে নহয়? শেষলৈ হয়তো তেওঁৰ যত্নত
ভাৰ্ণিয়া মানুহ হব।

ভাৰ্ণিয়াই কিছুদূৰ গৈ হাত জোকাৰি মোক বিদায় সন্তাষণ
জনাগৈ। চকুৰে দেখা পোৱালৈকে মই একেথৰে চাই
থাকিলোঁ। অজানিতে মোৰ চকুৰপৰা দুটোপাল চকুলো
বৈ আহিল।